

CHARLES LEWINSKY GERRON

Román

slavný režisér,
terezínské ghetto
a děsivá volba

MLADÁ FRONTA

CHARLES LEWINSKY
GERRON

Román

MLADÁ FRONTA

Charles Lewinsky

Gerron

Román

Vydání knihy podpořila švýcarská
kulturní nadace Pro Helvetia.

Copyright © 2011 Nagel & Kimche im Carl Hanser Verlag München
Czech edition © Mladá fronta, 2015
Translation © Eva Pátková, 2015

*Pro nejlepší čtenářku, jakou si autor může přát:
mou dceru Tamar*

Byl na mě milý, a toho se bojím. Nerozkřikl se na mě, což by bylo normální, nýbrž byl zdvořilý. Tón řeči, jako by mi vykal.

Nevykal mi, to by ho ani nenapadlo, ale znal mé jméno. „Ty, Gerrone,“ řekl mi, a ne: „Ty, Žide.“

Je nebezpečné, když člověk jako Rahm zná tvoje jméno.

„Ty, Gerrone,“ řekl, „mám pro tebe úkol. Natočíš pro mě film.“

Film.

Nejdřív jsem si pomyslel, že chce něco pro sebe, film o něm samém. Milující otec Karl Rahm se svými třemi dětičkami. Pan obersturmführer převlečený za člověka. Něco na ten způsob. Co by mohl poslat své rodině v Klosterneuburgu.

Ano, víme, kolik má dětí. Víme, odkud pochází. Víme o něm všechno. Jako vědí ubozí hříšníci všechno o Bohu. Nebo o ďáblu.

Ufa, to mi vyprávěl Otto, každý rok natočí film ke slávě Josepha Goebbelse. Vždycky na jeho narozeniny. Pošlou mu jednu z hvězd, například Rühmanna, který podnikne něco roztomilého s Goebbelsovými dětmi, a tím se dobře zapíší u pana ministra propagandy.

Představoval jsem si, že něco podobného teď chce i Rahm. To by nebyl problém. Zejména ne v mé situaci.

Ale Rahm myslí na něco většího. Pan obersturmführer má jiné plány.

„Dobře poslouchej, Gerrone,“ začal. „Kdysi jsem viděl jeden tvůj film. Už nevím, jak se jmenoval, ale líbil se mi. Něco umíš. To je to pěkné na Terezíně: Je tu spousta lidí, kteří něco umějí. Vždyť vy hrajete i divadlo a tak. A já teď zkrátka chci film.“

Pak mi vyprávěl, jaký film to má být.

Jsem zděšený. Muselo to na mně být vidět, ale on na to nereagoval. Protože s mým zděšením počítal. Nebo mu to bylo jedno. Ve tvářích, jako je jeho, neumím číst.

„Už dřív jsme v tomto směru něco zkusili,“ vykládal, „ale nepovedlo se to. Byl jsem velmi nespokojený. Lidi, co to zvorali, už tu nejsou.“

Do Osvětimi vždycky jede další vlak.

„Teď jsi na řadě ty,“ vysvětlil mi Rahm. Ještě pořád přívětivě. Jeho hlas je ještě pořád přívětivý. „Když my dva budeme mít štěstí, tak z toho tentokrát vzejde něco pořádného. Je to tak, Gerrone?“

„Musím si to rozmyslet,“ řekl jsem. Rahmovi! Eppstein, který tu byl z židovské rady starších také pozvaný, spolkl vylekané zasténání. Žid nemá co odmlouvat. Zejména tehdy ne, když si něco přeje velitel tábora. Esesák,

který mě sem přivedl, se už napřahoval k ráně. Jeho ruku jsem neviděl, jen ucítil ten pohyb. Stojí-li člověk v pozoru, neotáčí se. Ne v úřadovně velitele tábora. Rána už byla na cestě, ale Rahm mávl zamítavě rukou.

„Je to umělec,“ vysvětlil. Ještě pořád se tvářil jako přívětivý strýček. „Potřebuje inspiraci. To je v pořádku, Gerrone,“ obrátil se ke mně. „Dávám ti tři dny. K přemýšlení. Aby ten film měl úspěch. A ne abych musel ještě jednou být s někým nespokojený. Tři dny, Gerrone.“

Rány jsem pak přece jen dostal. Přede dveřmi Rahmovy úřadovny. Esesák mě udeřil do tváře, jak to většinou dělají. Ale ne plnou silou. Ještě mě potřebují.

Kdyby člověk věděl, jak to skončí, chtělo by se mu vůbec začínat? Neomotal by si pupeční šňůru kolem krku, aby se uškrtil dřív, než se dostane na vzduch? Nenašel by prostředky, aby vůbec nemusel jít na start v závodě, který už předem prohrál?

Vyprávěli mi o dítěti, které se – ještě před naším příchodem – narodilo ve vlaku z Amsterdamu do Westerborku a pro které dal Gemmeker zavolat nejlepší lékaře z města. Ošetřovatelku kojenců, která kdysi vyměňovala plínky dokonce pravé korunní princezně. Matka ostatně ještě v den svého příjezdu sem pokračovala dál na východ. Tím nepřístojným porodem uvedla do zmatku čísla na seznamu o transportu, a aby to napravila, směla hned doplnit jiný seznam.

Ve Westerborku panoval jiný druh šílenství než tady v Terezíně. Ale i to mělo metodu. Aby mohli poslat člověka do Osvětimi jako plně započitatelnou lidskou jednotku, musí mu být půl roku.

To dítě z vlaku: Chtělo by se narodit, kdyby vědělo, že jeho pečlivě opatrované dětství potrvá právě jen půl roku? Plus tři dny jízdy vlakem? Jistěže ne.

Existuje legenda, kterou mi vyprávěl můj dědeček Emil Riese a každou větu přitom halil do oblaku doutníkového dýmu. Miloval jsem dědečkovy fantastické příběhy stejně, jako je nenáviděl můj otec, zapřísnělý zastánce racionality.

Bylo to tak: Když se stvoří člověk – dědeček mi nevysvětlil, jak se to děje, a já nebyl ještě ve věku, kdy se na to ptáme –, když tedy člověk začne být člověkem, pak už ví všechno, co lze vědět, všechno, co stojí v chytřích knihách, ale i věci, které ještě nikdo neobjevil. Zná události z minulosti a ví, co se ještě všechno stane venku ve světě i uvnitř v jeho vlastním

životě. Ale krátce předtím, než se narodí – také to, jak to v detailu probíhá, bylo pro mě tenkrát ještě záhadou –, přijde anděl a ukazováčkem ho ťukne do čela. Pink. Ten nový člověk pak zapomene všechno, co už vlastně věděl. Když pak přijde na svět, vyprávěl dědeček, pamatuje si už jen to, že se nahoře do sebe něco vcucává a dole ze sebe něco vytlačuje. Smál jsem se a dědeček vyplnil přestávku bafáním doutníku. Efektivní vypravěčská technika, která člověku umožňuje lépe uplatnit pointu. Později jsem ji sám využil na jevišti.

Jenom Židé, pokračoval dědeček, jsou dost chytrí, a když přijde anděl, pootočí hlavu. Jeho prst se pak nedotkne čela, ale jenom špičky nosu. Židé sice zapomenou hodně z toho, co už věděli, ale ne všechno. Proto, vysvětloval dědeček, jsme my Židé chytřejší než ostatní lidé a proto máme křivé nosy. Vysvětlení, na které nepřišel ani antisemitský plátek *Der Stürmer*.

Tatínek u toho tenkrát nebyl. Jinak by příběh přerušil ještě před koncem a dědečka by napomenul: „Nevyprávěj chlapci takovéhle věci! A vůbec, ten doutníkový kouř, to nemůže být pro dítě zdravé.“

Staromódní byt v Händelově ulici byl vždycky plný dýmu. „Já smím,“ nedal se dědeček. „Když je člověk vdovec, smí všechno.“

Kdyby se byl můj anděl se svým ťuknutím u mě nestrefil a já bych svůj život od počátku znal i se všemi jeho mizernými epizodami a s jeho ještě mizernějším koncem, jako známe divadelní hru, když dočteme text – přesto bych býval chtěl svou roli hrát. Protože text ještě není inscenace. Svoje vědění bych pojal jako první návrh, jako něco, o čem se během zkoušek ještě pořád může diskutovat a co se může změnit. A pokud jde o ty opravdu nepříjemné pasáže: ty vyškrtnout až k dalšímu výstupu.

Ne, já bych se byl v matčině břiše křečovitě nedržel, mě by na svět nemuseli tahat násilím. Já bych to chtěl zkusit. Poháněn nerozumnou důvěrou ve vlastní tvořivost.

V letech, kdy jsem byl slavný, jsem vždycky čas od času musel zodpovědět dotazy o své osobě, ať pro nějaké noviny nebo pro obrázkový časopis. Skoro vždycky se objevila otázka: *Co je vaše největší chyba?* Já pak napsal, co se v takovém případě píše: *Netrpělivost* nebo *Nedokázu odolat sladkostí*. Ale vlastně tam mělo stát: *Má největší chyba? Věřím v inscenovatelnost světa.*

Olga mi padla kolem krku. Jako maminka tenkrát, když jsem přijel z fronty na dovolenou. Ne každý, kdo je objedнан k Rahmovi, se také vrátí.

„Díky Bohu,“ vydechla. Olga není člověk, který se modlí, žádný z nás se nemodlí, ale tohle bylo víc než pouhá floskule. „Schovala jsem ti kousek chleba,“ řekla mi. Pokoušel jsem se ho jíst úplně pomalu, ale pak jsem ho stejně zhltnul.

Olga se mě na nic neptala. Sedla si mi na klín a hlavu mi položila na prsa. Její vlasy pořád voní jako čerstvě umyté. Nevím, jak to dělá, tady v ghettu.

Hledal jsem správná slova a nenašel je. Neexistují žádná správná slova. Vyprávěl jsem jí, co se po mně chce, a i ona se polekala. Ne kvůli filmu, ale že jsem oponoval Rahmovi.

„Ty ses zbláznil,“ zhrozila se.

Možná ano. Občas dělám věci, pro které musí mít člověk odvalu. A já přece vůbec nejsem statečný člověk. Jen si ještě pořád myslím – a přitom jsem se skutečně musel naučit, že to tak není –, ještě pořád si myslím, že člověk může věci ovlivnit.

Dokonce i u Rahma

„Mám tři dny čas,“ vysvětlil jsem, „ale vím už teď, co mu musím odpovédět.“

„Víme to oba,“ ujistila mě Olga. „Ano, pane obersturmführere,‘ bude znít tvoje odpověď.‘ Samozřejmě, pane obersturmführere. Podle rozkazu, pane obersturmführere.“

„Já ten film nemůžu dělat.“

„Člověk může všechno. Taky jsi vystupoval v Ellecomu.“

To nebylo fér, že mi to připomněla. Byl to nejstrašnější den mého života.

Jeden z nejstrašnějších dnů.

Pak jsme dlouho mlčeli. Je dobré mlčet s Olgou.

Otevřeným oknem vnikl dovnitř závan zápachu. Nebo tu už byl celou tu dobu a já si ho jen nevším. Člověk si zvykne na všechno.

Člověk může udělat všechno.

„Ale ne tenhle film,“ řekl jsem Olze. „Po zbytek svého života bych se za něj musel stydět.“

„Jak dlouhý bude zbytek tvého života, pokud odmítneš?“ Olga nechozí kolem horké kaše.

„Budeš mnou opovrhovat.“

„Jsou horší věci než pohrdání.“

Pořád se objevují ještě horší věci. Otřepaná pravda našeho století. Světová válka? Drobné prstokladové cvičení. Stát, který se rozpadá? Pouhá přestavba jeviště pro opravdu velké výjevy. Nacisté a všechny jejich zákony? Také jen takové zahřívací kolečko. Vrchol teprve přijde. Úplně nakonec. Jako v kině. Nech se překvapit.

„Jak dlouho trvá, než je takový film hotový?“ chtěla vědět Olga. „Opravdu úplně hotový?“

„Tři měsíce. Nejméně. Práce s natáčením je to nejmenší. Ale předtím se musí napsat scénář a pak se musí stříhat...“

„Za tři měsíce může být po válce,“ nadhodila.

„Nejsem člověk, který by tohle dokázal,“ řekl jsem.

„Máš tři dny.“ Olga vstala. „Měl bys je využít, abys zjistil, jaký člověk jsi doopravdy.“

Pak mě nechala o samotě.

Já. Naroděn 11. května 1897 v Berlíně. V téže bytě, v němž jsem pak strávil dětství: Klopstockova ulice 19, pár domů od nádraží Tiergarten. V kuchyni, směrem dozadu, bylo slyšet rachocení a pískání vlaků městské dráhy. Když silně foukal západní vítr – to vždycky znamenalo velké pozdvižení –, musela se rychle zavřít okna před kouřem lokomotiv. Jinak bylo všechno jídlo cítit železnicí.

Domnívám se, že byt pro nás našel dědeček. Chtěl, aby mu jeho dcera i jako vdaná žena byla nablízku. Moje matka se jmenovala Toni, tedy Antonia.

Její rodiče, Rieseovi, si přáli, aby příští generace učinila definitivní krok od střední buržoazie k buržoazii velké. Proto stál v našem pokoji klavír. Pokus dopřát mi hudební vzdělání odpovídající tomuto přání rodiče dost brzy vzdali. Měl jsem sice dobrý sluch, ale obě ruce levé. Naštěstí je nikdy nenapadlo, aby mě místo toho poslali k učiteli zpěvu. S výukou jako v běžné škole bych nikdy kariéru neudělal.

Maminka zůstala po celý život dcerou z lepší rodiny. Po škole ji strčili na rok do penzionátu, ne přímo do Švýcarska, to si přece jen nemohli dovolit, ale aspoň do Bad Dürkheimu na vinné stezce. Odtamtud si přivezla neměnný repertoár gest a postojů. Rádoby herečka, která se dala vyškolit provinčními hrdiny. Když se smála, držela si ruku před ústy

a v hrané stydlivosti nakláněla hlavu na stranu; když tleskala, dělala to jen špičkami prstů. Vtloukli jí do hlavy, že není dost fajnové tleskat dlaněmi.

Ale ta nejdůležitější poučka, kterou ji naučili pro celý život, zněla: „Muži nemají rádi chytré ženy.“ A tak maminka svou inteligenci skrývala. Jako se pupínek na čele dá skrýt pod obratně naondulovanou loknou. Předstírala naivku. Nedala na sobě znát, že tatínkovy hlasitě pronášené pravdy v podstatě nebere vážně. Oba vedli velmi šťastné manželství.

Tatínek vyrostl ve východním Braniborsku, ve vesnici s mlýny, která se jmenovala Kriescht. Jako šestnáctiletý přišel do Berlína. Byl to exodus, který uměl líčit tak dramaticky, jako by musel přeplavat vody plné žraloků a překonat sněhem zaváté hory. Našel práci v oděvním podniku mého dědečka, v Lipské ulici 72, a později se oženil s jeho jedinou dcerou.

Firma *Emil Riese, zhotovování novinek v dámském a dětském oblékání, věšáky na obleky, halenky, spodničky, kapesníky a zástěry* – zarámovaný zakládací inzerát nám visel v předsíni a já se jej naučil nazpaměť, jako jsem se naučil nazpaměť všechno psané – se brzy změnila na Riese & Gerson a posléze, když dědeček zestárl, na Max Gerson & Cie. Přičemž *Compagnie* ve skutečnosti nikdy neexistovala. Ale firemnímu štítu propůjčovala impozantní charakter.

Firma. U nás doma to byl magický pojem. Když mě otec kvůli nějakému dětskému poklesku potrestal neúměrně přísně a já si se vzlykáním stěžoval matce, stačilo, aby řekla: „On má právě potíže ve firmě,“ což mě sice neutěšilo, ale svět byl hned zas v pořádku. Také se stávalo, a opět to jakýmsi tajuplným způsobem souviselo s firmou, že tatínek uprostřed týdne přinesl domů kousek takzvaného stromového dortu. Ten se pak musel na místě sníst – se šlehačkou! To mohla maminka protestovat, jak chtěla, že se tím chlapci jen kazí chuť k jídlu. Proti firmě nic nezmohla.

Nejkrásnější bylo, když jsem směl tatínka doprovodit do kanceláří v Lipské ulici. Vlastní krejčovské práce se zadávaly mistrům zprostředkovatelům a vykonávala je neviditelná armáda domácích dělnic na severu Berlína. Ale o poschodí výš byl sklad látek a hotového zboží. Labyrint z regálů, kde se dalo báječně hrát na schovávanou.

Možná že ten podnik ještě stále existuje. Člověk tak snadno zapomíná, že život jde dál. Ale pokud ta firma opravdu ještě existuje, určitě se už nejmenuje Gerson & Cie.

Sedím na houpacím koni. Jsem malý a dosáhnou na podlahu, jen když natáhnu nohy. Houpu se a houpu. Můj koník pokaždé sklouzne o kousek dál dopředu, až narazí do stěny. Potom se nedostanu dál a upřeně zírám na tu překážku. Na tapetě pochoduji v řadě trpaslíci. Místo pušek mají na ramenou květiny. Nahánějí mi strach. Dávám se do pláče.

To je moje nejranější vzpomínka.

Po chvíli přijde maminka – ale už není vzpomínka, to mi vyprávěli – a chce mě i s koníkem obrátit. Abych zas mohl jet dál, napříč dětským pokojem. Pláču hlasitěji a tluču kolem sebe. Nesmí mi otočit koně, nikdo to nesmí. Smí ho jediné odtáhnout až na druhou stranu pokoje. Pak se zas začnu houpat, stejným směrem jako předtím. Až se znovu dostanu ke stěně. A dám se do pláče.

„Udělal to dvacetkrát za den.“ Když maminka ten příběh vypráví, vždycky mi ukazováčkem ťukne na čelo. „Tys měl vždycky tvrdou hlavu.“

Když jsme opustili Berlín, zůstal houpací kůň na půdě v Klopstockově ulici. Pravděpodobně tam stojí dodnes. Bytu se zmocnil zasloužilý straník, a ten děti nemá.

Náš domovník Heitzendorff. Který kladl tak velký důraz na dvojité ef na konci jména, že mu nikdo neřekl jinak než Efef. Jeho žena občas pomáhala mamince při úklidu a lze si snadno představit, že teď, když jí ten nábytek patří, jej oprašuje s ještě větší péčí. Tatínkovy obleky, které zůstaly viset ve skříni, budou tlustému Efef ovšem malé.

Houpací kůň byl starý a vypadal, jako by ani nikdy nebyl nový. Bílá barva zežloutla. „Právě na to můžeš být hrdý,“ utěšoval mě tatínek. „To je obzvlášť vznešená rasa. Jmenuje se izabela.“ A tak jsem byl hrdý, protože tatínek, to jsem si tenkrát ještě myslel, věděl všechno a nikdy se nemýlil.

Už si nevzpomínám, proč jsme se za mnoho let – musel jsem tehdy už chodit do školy – ještě jednou k tomu tématu vrátili. Možná že maminka zas jednou vyprávěla tu starou historku o houpacím koni.

„Neobelhal jsem tě,“ řekl tatínek. „Byl to skutečně bělouš izabela.“ A vytáhl Meyerův konverzační lexikon ze skleněné vitríny. V těch mnoha svazcích se dala nalézt odpověď na všechno, o tom byl tatínek skálopevně přesvědčený. Jenom se musela otázka správně položit. O volných večerech si v lexikonu čítával jako jiní lidé v románu. Teď nalistoval heslo o španělské královně Isabelle a já je musel přečíst nahlas. Tatínek byl jen obyčejný výrobce konfekce, ale rád si hrál na učitele. Královna, předčítal

jsem, přísahala, že si spodní košili nevymění tak dlouho, dokud její manžel nedobude nějaké nepřátelské město, už nevím které, a když hradby konečně padly, nebyla její košile už bílá, nýbrž žlutá.

Nesouhlasí! napsal bych dnes na okraj červeným inkoustem. Bílé košile, když se nosí příliš dlouho, nezežloutnou, nýbrž zešednou. V tom se vyznám.

Že jsem chtěl jezdit pořád stejným směrem, to si maminka vysvětlovala mou vrozenou tvrdohlavostí. Ale tak to nebylo. Musel jsem skrývat něco trapného. Můj dřevěný bělouš izabela byl jednooký. Vlevo a vpravo měl na hlavě přilepené půlky chalcedonu, či „kacedonu“, jak jsme my chlapci těm kuličkám s černými skvrnkami říkali. Ale levé oko můj houpací kůň ztratil. To byl důvod, proč jsem jako tříletý či čtyřletý brekem a pěstičkami bojoval za to, aby kůň běhal jenom jedním směrem. Před pozorovatelem, a o to mi šlo, muselo slepé oko zůstat skryté. Jinak by si někdo mohl všimnout, že to nebyl žádný opravdový kůň.

Jako chlapec jsem byl vytáhlý a hubený. „Takhle rychle roste jen plevel,“ říkával tatínek.

Existuje, ne, existovala fotografie pořízená o mých třináctých narozeninách. Tehdy stojím ve fotografickém ateliéru před nařasenou portiérou. Ještě si vzpomínám na její tmavě zelenou barvu. Na sobě mám oblek, svůj první. Pravděpodobně měly být nové dlouhé kalhoty zachyceny pro věčnost stejně jako já sám.

Dole vpravo na paspartě, která rámovala obraz, stálo vytlačenými zlatými písmeny *Portrétní ateliér Alphons Tiedeke, Friedrichova ulice 78*. Ale ten, kdo mě fotografoval, nemohl být sám pan Tiedeke. Kolem mě pobíhal mladík v bílém malířském plášti. Chtěl, abych mu pózoval, ale s žádnou z mých póz nebyl spokojený. Nakonec přivlekl křeslo, jaké se vytahuje ze skladu divadla, když se má vybavit nábytkem rytířský zámek. Měl jsem se opírat o opěradlo, bude to vypadat elegantně a nonšalantně. Jenomže já byl už tenkrát ve třinácti tak vytáhlý, že moje paže v rovné poloze nedosáhla až dolů k opěradlu. A tak na obraze stojím s rameny nakřivo. Nakláním se na stranu, jako by mi něco upadlo a já se nenápadně snažil po tom hmatat. Foto stálo mnoho let v rámečku na maminičině toaletním stolku.

Ještě později je vzala s sebou do Holandska. Bylo v jejím kufru, když ji pak transportovali dál.

Od onoho dne jsem se chtěl stát fotografem. Asistent pana Tiedeka na mě udělal dojem nejen svým oblečením – ozdobný kapesníček, který mu ležérně vyčníval z náprsní kapsičky malířského pláště, byl, jak odborně poznamenal tatínek, z pravého japonského hedvábí –, nýbrž hlavně tím, že se mnou mohl hýbat jako nějakou loutkou. To bylo poprvé, že jsem zažil cosi na způsob režijní práce.

Sám jsem si vyrobil fotoaparát. Byla to kuchyňská židle, na jejíž opěradlo jsem připevnil krabici od bot, natřenou černou barvou, a staré plátno na žehlení, pod které jsem se schoval, abych mohl dělat snímky. Byl jsem dvorní fotograf Gerson a můj kamarád ze školy a nejlepší přítel Kalle představoval Jeho Veličenstvo císaře a dal se ode mne vyfotografovat. Kalle se podílel na každé hře, kterou jsem vymyslel. Pokud v ní mohl být někým vznešeným. Jednou, když jsme si navzdory zákazu hráli se zápalkami, byl císařem Neronem a příšerně zpíval, zatímco já podpaloval Řím.

Dávali jsme přednost hrám, kde šlo o to, něco si vymýšlet, a vyhýbali jsme se sportovním aktivitám, jako byli třeba lupiči a policajti. Při běhu mi vždycky začaly překážet moje příliš dlouhé nohy. Zakopával jsem sám o sebe. Kalle měl něco s plícemi, a byl proto osvobozen z tělocviku. Pravděpodobně by jednou umřel na tuberkulózu. Pokud by žil dostatečně dlouho.

Ve škole bychom bývali rádi seděli spolu v jedné lavici. Ale zasedací pořádek se přísně řídil podle dosažených známek. Místo úplně vpravo v první řadě bylo vyhrazeno premiantovi, což byl v naší třídě milý kluk a vůbec žádný šplhoun. Moje lavice byla někde uprostřed a Kalle seděl úplně vzadu. Hrozilo, že nepostoupí ze sekundy do tercie, ovšem u něho to hrozilo každý rok. Že to pokaždé zvládl s odřenýma ušima, souviselo spíš se soucitem kantorů než s jeho školními výkony.

Fotografování pro mě již brzy ztratilo půvab. Napadalo mě příliš málo pozic, do nichž bych mohl svůj model naaranžovat. Císař Kalle mě vyznamenal posledním řádem a pak jsme kameru přebudovali na teleskop a inspirování Halleyovou kometou objevili jsme mnoho nových nebeských těles.

Při pohledu zpět mi připadá neuvěřitelné, jak dětinští jsme tenkrát ještě byli. A to roku 1910, jen čtyři roky předtím, než nás všechny přes noc prohlásili za dospělé a poslali do války. Na fotografii v novém obleku ještě nic netuším o tom, co mě čeká. Stojím tam vytáhlý a hubený. Nikdo nemohl tušit, že už brzy budu velice tlustý.

A vůbec: Kalle.

Mně nepřipadal nemocný. Od maminky, která se trvale trápila se svým přecitlivělým žaludkem, jsem věděl, jak to má vypadat, když někdo není zdravý: Člověk si lehne do postele a mluví jen zcela tichým hlasem. Kalle ze sebe vyražel ten nejhlasitější smích, jaký jsem kdy slyšel. Ještě hlasitější než smích ožralého Emila Janningse. Uslyšel jsem ten smích hned při našem prvním setkání, když jsme jako novopečení primáni nesměle vešli do gymnazijního dvora. Tatínek mi zeleno-bílou studentskou čepici koupil o číslo větší, protože mi prý hlava ještě poroste. Protože mi současně dali ostříhat vlasy nakrátko jako na vojně, padala mi čepice přes uši. Kalle mě zahlédl, zarazil se a pak se mohl smíchy potřhat. Což u něho bylo víc než floskule, skutečně to tak vypadalo. Začal totiž lapat po dechu a dával se. U jeho záchvatů veselí měl člověk beztak vždycky dojem, že se Kalle vzápětí pozvrací.

Co ho při našem prvním setkání rozveselilo tak, že se až dusil, nebyl můj směšný vzhled, nýbrž to, že na tom byl stejně jako já. Také jemu obstaral otec příliš velkou čepici, vycházeje z úplně stejné předvídavé úvahy. Také jemu ostříhali vlasy nakrátko podle tehdejšího obvyklého pedagogického iniciačního rituálu. Protože já, do výšky ženoucí býlí, byl o hlavu větší než on, museli jsme spolu vypadat jako opravdu směšná dvojice.

Od toho dne jsme byli kamarádi.

Ve skutečnosti se jmenoval Karl-Heinz. Když jsme v první hodině museli uvádět svá jména do třídní knihy, velice zdůrazňoval, že se jeho jméno nemá psát dohromady.

Náš třídní ho pak, kdykoli ho vyvolával, ještě celý rok oslovoval: „Spojovníku!“

V Amstrodamu jsem jednou zažil, jak právě spojovník někomu zachránil život. Aspoň načas. Ten člověk už byl na seznamu, ale protože mohl prokázat, že to z úředního hlediska nebylo korektní, poslali do transportu místo něho někoho jiného.

Nikdy mi nepřipadlo na mysl, že by Kallova nemoc mohla být vážná. No ano, kašlal a z tělocviku byl osvobozený – což jsem mu záviděl –, ale seznámili jsme se ve věku, kdy nám věci, jaké byly, připadaly jako dané od přírody a nezměnitelné. Kalle byl Kalle a Kurt byl Kurt.

Kallův otec byl soukromý učenec. Já si pod tím vždycky představoval cosi jako doktora Fausta, který tráví noci v laboratoři. Když jsem se s ním nakonec seznámil, byl to jenom přívětivý, duchem nepřítomný člověk,

oblečený ještě v poledne do županu. A při čtení ho nikdo nesměl rušit. Nikdy jsem nezjistil, jakým vědním oborem se zabýval. Muselo to nějak souviset s hudbou. Jednou vyprávěl něco o tajných poselstvích, která lze najít v partiturách Johanna Sebastiana Bacha. Byl to zřejmě zcela neškodný snílek. Který si mohl dovolit, aby se celý život věnoval svému koníčku.

Na rozdíl od mého vychovatelsky přehorlivého otce očekával od syna jen jedno, totiž aby ho pokud možno nerušil. Když jsme v Kallově pokoji chtěli dobývat Troju – já jako Achilles, Kalle jako král Menelaos –, pak jsme si předtím v kuchyni obstarali dostatečnou menáž a mohli si být jisti, že nás celé hodiny nikdo nebude rušit.

Kalle byl ten nejradostnější člověk, jakého jsem kdy poznal. Jeho smích byl tak nakažlivý, že jím jednou odzbrojil dokonce i tlustého Efefa, který své domovnické povinnosti bral s vojenskou vážností. Něco jsme vyvedli, už nevím, co to bylo, a Heitzendorff nás načapal. Hned začal hrozit krutými následky. Načež se Kalle začal chichotat. U každého jiného by to Efef považoval za urážku svého majestátu vyžadující zostření trestu, ale místo toho se mu jeho služební knír začal cukat a stalo se něco neslýchaného: Heitzendorff, ta ztělesněná přísnost, se smál s ním, a my dva uličníci jsme nakonec unikli bez trestu.

Takový byl Kalle.

Smál se také později na naší maturitní slavnosti. Připadalo mu příliš legrační, že on, jehož nechali celá ta léta prolézt jen ze soucitu, skutečně udělal maturitu. Vůbec nemohl přestat. Celá černo-bílo-červeně vyzdobená aula se smála s ním. Ředitel gymnázia dr. Kramm musel přerušit svůj vlastenecký projev a káravě pronesl: „Už leckdo se usmál k smrti.“

To bylo jediné proroctví, v němž se nemýlil.

Kdyby člověk věděl, kdyby zcela určitě věděl, že se film nikdy nedokončí, nebo že se dokončí, ale nikdo ho neuvidí, protože mezitím bude po válce... Říkalo se, že Američané se již vylodili ve Francii a Rusové že už jsou ve Vitebsku. Jásal jsem spolu s ostatními, velice opatrně a potichu, když mi to vyprávěli, a až pak jsem si uvědomil: Vždyť já vůbec nevím, kde leží Vitebsk.

Kdyby člověk zcela určitě věděl, že už začalo poslední dějství, které je podle divadelních pravidel vždycky nejkratší, kdyby člověk už mohl vidět oponáře připraveného s provazem v rukou a jen čekajícího na inspicientův pokyn, kdyby existoval někdo, nějaký prorok, který by mi to mohl zaručit, pak by to nebyl problém, pak bych nepotřeboval žádné tři dny, abych se rozhodl, pak bych mohl jít za Rahmem hned – jako by za ním někdo chodil bez vyzvání! – a mohl bych mu říct: „Ale s radostí, pane obersturmführere,“ mohl bych mu říct: „Bude mi ctí,“ a mohl bych dodat: „Jak byste si ten svůj film představoval?“

Kdyby to člověk věděl.

Všichni jsme se celá ta léta snažili být proroky, a žádný z nás nic dopředu neuhádl. „Ti se dlouho neudrží,“ prorokovali jsme. A když se pak přece jen udrželi: „Budou mírnější, teď, když jsou u moci.“ Nebyli mírnější, naopak, a my prorokovali: „Ostatní země nepřipustí, aby rozpoutali novou válku.“ A znovu jsme se klamali. Pěkný výraz, *klamat se*. Člověk to dělá sám a pak vinu svádí na druhého. Nic jsme neuhádli, ani blitzkrieg, ani žlutou hvězdu a dobytčáky, v nichž má místo mnohem víc lidí, než je napsáno venku. Vůbec nic.

Jestli se proroci zase mylí, jestli válka bude trvat ještě věčnost, jestli dokonce vyhrají, jestli skutečně existují zázračné zbraně a nikdo nic podobného nemá, jestli se ten film natočí, sestříhá a bude promítat v týchž kinech, kde kdysi běžely moje staré, dnes zakázané filmy, pokud uspořádají gala premiéru v paláci Gloria, koberec před vchodem a ve foyeru šampaňské, pak ten škodolibý smích uslyším až do Terezína. Jestli se na plátně objeví text: *Režie: Kurt Geron*

Oni už neříkají *režie*. Říkají *vedení filmu*.

„To je dobrá pointa,“ budou říkat v paláci Gloria. „Že ten film natočil zrovna Geron.“ Budou se plácet do stehů a holínkami dupat do podlahy. Teď všichni nosí holínky.

Přesná rekapitulace situace:

Rahm chce, abych natočil film o Terezíně. Nikoli o Terezíně, kde jsem zavřený. O Terezíně, který chtějí ukázat světu. Jako to už předvedli Červenému kříži. Šťastný film ze šťastného města. Kde lidé chodí do kaváren. Sportují. Těší se z překrásné okolní krajiny. Kde zrána zvesela pochodují do práce – *Hola hej, hola hej, veselí jsme, k nám se dej* – a večer si užívají zasloužený odpočinek po práci.

Město, kde ulicemi neprojíždějí den co den káry se starými lidmi, kteří zemřeli hladem.

K takovému filmu mám napsat scénář. A tento film mám režírovat.

Hola hej, hola hej...

Rahm mi nenabídl žádnou protislužbu. Ale film se nedá točit ve vlaku do Osvětimi. Dokud budu na filmu pracovat, budu v bezpečí.

To je jedna stránka věci.

Ta druhá: Okolo močidla chodě, nádchy neujdeš.

Mé rodiče poslali do Sobiboru. A já jim mám teď pomáhat obelhávat svět, že oni jsou na nás vlastně docela hodní? „Úsměvná tvář Terezína.“ Rahmova vlastní slova. Úsměvná tvář hladu a nemoci a smrti.

Režie: Kurt Geron.

Co bych to byl za člověka, kdybych to udělal?

Byl bych člověk, kterého nepošlou do Osvětimi.

Byl bych člověk, který by si zasloužil, aby ho poslali do Osvětimi.

Člověk by se měl umět modlit. Měl by existovat Bůh, jehož bychom se mohli ptát.

Jenomže: Bůh neexistuje. A milý už vůbec ne.

Jako dítě jsem si Pána Boha představoval jako našeho ředitele školy. S úplně stejným plnovousem, jenž zakrýval půl tváře. Mizerní herci si rádi nalepí na tvář houští v naději, že budou působit impozantněji. Bůh, ke kterému se modlí, je provinční ochotník. Tak hrdý na svou hlavní roli, že nevnímá, v jakém paskvilu to hraje. Potlesk včetně květinových darů a vavřínových věnců si napsal sám hned do scénáře. *Chválíme tě, chválíme tě. Aleluja, aleluja, hosana.*

Mizerná provinční šmíra.

A ještě ke všemu je hrdý na to, že tu hru napsal sám. Vševědoucí, všemohoucí, všedobří. Divadelní ředitel, který uvede na svých plakátech takovéhle superlativy, stojí těsně před bankrotem. Musí za lidmi běhat, aby si od něho milostivě vzali pár volňásků. *Senzace sezóny! Obrovský úspěch ve všech velkoměstech! To musíte vidět!*

Ne, nemusíte. Protože v divadle světa není žádné hlediště. Všechna místa jsou na jevišti. Člověka přinutí, aby se na hře podílel, a ještě by za to měl být vděčný. Když si pak na svou roli stěžuje, dozví se: „Můžeš si

za to sám. Zkrátka jsi z toho měl udělat něco víc.“

Obvyklá výmluva, když nějaká hra nefunguje. Brecht mi to také řekl u *Happy Endu*.

Ale celá záležitost je šikovně zorganizovaná. Lidé z divadelního spolku nosí talár a kolárek a stojí vždy na straně ředitelství. Normální smlouva je sepsána v latině nebo hebrejštině a člověk ji podepsal ještě dřív, než se naučil číst.

Přitom ten pán s plnovousem nepochopil ani ta nejjednodušší divadelní pravidla. Hra nebude lepší, když na jevišti bude ležet hromada mrtvol. S efekty se musí šetřit, jinak obecenstvo otupí. Do role Pánaboha měli obsadit Bassermanna. Ten by z té role něco udělal. Čtyři dějství sehrát se zataženou ruční brzdou, a pak v pátém náhle krátce zahřímát. Za tohle si herec vyslouží Ifflandův prsten.

Kdežto on – huláká hned od první scény. Hromy, blesky a hořící keře. Jeden ubohý efekt za druhým. Pořád jen válka, ještě jedna epidemie, ještě jeden pogrom. A kvůli tomu ho lidé mají mít rádi. Není divu, že se schovává za huňatými vousy. Obléká si každý exotický kostým, který se dá vyšťárat v kostymérně. Jehova, Alláh, Buddha.

Stejně to nepomůže. Provinční šmíra zůstane provinční šmírou.

Ale mezi lidmi, kteří tak horlivě odříkávají prastaré modlitby, musí být pár těch, kdo v něho opravdu věří. A zůstávají přesvědčení o hlubším smyslu té hry. Ačkoliv jim už dávno musí být jasné, že jejich role spočívá pouze v tom, aby umřeli přesně ve chvíli, kdy uslyší narážku. A ještě pořád volají „Bravo!“, přestože se jim kolem krku už stahuje smyčka. Počítají pevně s gází, kterou si podle jejich mínění zaslouží za to, jak sehráli svou scénu umírání.

Ve Westerborku a tady v Terezíně jsem se setkal s mnoha lidmi tohoto druhu. Zvláštní, většina z nich nejsou žádní hlupáci. Naopak.

Hloupost bych uměl pochopit. Zůstat sedět na špatné hře až do konce, protože jsem si jednou koupil lístek, nebo jsem ho dostal, doufat ještě v posledním dějství, že se představení přece jen zlepší – to bych uměl pochopit.

Ale jak může někdo říci: „Ta hra je špatná a bude pořád horší, a přesto jsem za ni vděčný“ – tak to mi nejde do hlavy. Jak může někdo zůstat abonentem, když se mu program divadla už dlouho nelíbí. Samozřejmě, pískání a nesouhlasné výkřiky představení nevylepší. Ale člověku se notně uleví.

Tomu tihle lidé nerozumějí. Chtějí svému šmíráckému komediantovi tleskat jako o život. Nedají si to vymluvit.

Na ně ta droga působí. Dokážou být opilí tam, kde já zůstávám střízlivý. Mají onu záviděníhodnou chorobu, proti níž jsem já imunní.

Byl jsem proti náboženství očkován v příliš raném dětství. „Dokud mi někdo neukáže milého Pánaboha pod mikroskopem, tak v něho nemůžu věřit,“ říkával tatínek. Každý druh rituálu patřil podle něho do rubriky *Mravy a obyčeje primitivních národů*. „Ve dvacátém století už se netančí kmenové tance,“ tvrdil. „Až se nám podaří odstranit náboženství, zmizí i antisemitismus.“

Nebyl zkrátka vševědoucí, můj tatínek.

Ze všech náboženství měl Židy rád nejméně. Od tohoto postoje se nedal odvrátit ani skutečností, že sám byl Žid. Říkal jim *Judskis*. Dlouho jsem nevěděl, že takové slovo vůbec neexistuje. Myslel jsem si, že patří k soukromé slovní zásobě, kterou si tatínek přinesl z rodné obce. Nebo že to slovo bylo dokonce o generaci starší a pocházelo z ještě větší dálky, z východu.

Glumskopp, hlava skopová, bylo taky takové slovo. Tatínek je používal vždycky, když jsem něco udělal neobratně – tedy často. Nebo *nachschrab-sel*, což znamenalo něco jako *zlatíčko moje*. A všechno, co bylo nápadné nebo senzační, označoval tatínek jako *ambartschig*.

Tak proč ne *Judskis*?

„Já tyhle *Judskis* nemůžu vystát,“ prohlašoval. Maminka mu i při stém opakování dělala radost tím, že se vždycky zatvářila příslušně šokovaně. Sehrála šokovanost stejným způsobem, jaký jsem později viděl u Magdy Schneiderové. Jen přitom nekrčila šelmovsky nosík jako Magda. Jeho provokace a její hrané pobouření patřily k jejich dobře sehranému manželství. Tatínek se pokládal za rebela vůči veškerým konvencím a tradicím, a ona ho nechala při tom. Stejně se mohl tomuto sklonu oddávat jen v kruhu rodiny. Jinak by to škodilo firmě. Jeho zákazníci, grosisté stejně jako majitelé malých krámků, byli z valné části *Judskis*.

Jestli něco takového existuje, pak byl tatínek ortodoxním ateistou. U nás se přísně ctily židovské tradice, aby se pak z principu nepraktikovaly. Proto jsme jednou do roka, na Jom kipur, navštívili novou synagogu v Oranienburské ulici. Nikoli ze zbožnosti, to chraň pámbu, ale proto, že tatínek byl mínění, že to od něho jeho zákazníci očekávají.

Byl to vždycky příjemný den. Já nemusel do školy a v synagoze jsem

měl potěšení z varhanní hudby. Zatímco tatínek diskutoval se sousedy o obchodních vyhlídkách a o dodavatelích. Doma na nás čekal obzvláště vydatný oběd. Tak si tatínek sám sobě demonstroval, že židovský postní den pro něho nemá větší význam než třeba 27. leden, kdy se na císařovy narozeniny vyvěšoval z okna prapor, aniž jsme byli nadšenými přívrženci Hohenzollernů.

Že jsem přesně na třinácté narozeniny dostal své první dlouhé kalhoty, to si umím vysvětlit jedině tak, že staré tradice byly pro tatínka přece jen živější, než byl ochoten sám sobě přiznat. Další rituály, které se pro židovského chlapce k tomuto datu vážou, jsem ale už absolvovat nesměl. Přitom bych byl hrozně rád vystoupil před celou obcí jako předčítáč z thory. Vyhovovalo by to mému již tenkrát silně vyvinutému sklonu předvádět se.

Prudkost, s níž tatínek odmítal všechno religiózní a zejména všechno židovské jako nemoderní a překonané, neměla nic společného s nějakými osvěcenskými poznatky – ať o tom říkal *Meyerův konverzační lexikon* cokoli. Zkrátka byl přesvědčený, že každá forma religiozity je cosi provinčního. A provinční nechťel být za žádnou cenu, stejně jako mnoho jiných lidí, kteří také pocházeli z provincie. Snažil se vypadat velkoměstštěji než starousedlý Berlínák, nikdy se mu však nepodařilo, aby se úplně zbavil melodie řeči svého mládí s hrčivým er a přiškrcenými vokály.

Snad jsem onu fascinaci z předstírání zdědil po něm. Po celý život hrál jednu roli: Roli intelektuálního revolucionáře. Ovšem okolnosti – jak píše v jedné satirické básni Erich Mühsam: duchem revolucionář, civilním povoláním čistič lamp – se postaraly, aby jeho rebelie zůstala vždy jen v teoretické rovině. Navenek na něm nebylo nic vidět. V každou dobu, dokonce i doma, byl tak korektně oblečený, jak to lze očekávat od obchodníka s konfekcí ucházejícího se o lepší zákaznictvo. Oblek s decentním vzorkem a vesta, hedvábná kravata, nepohodlný tuhý límec. K tomu knír, který si sice nekroutil nahoru po způsobu císaře Viléma, který však přece jen vyžadoval pravidelnou péči s pomocí speciálního kartáčku.

Tatínek neměl vysokou postavu, podobně jako maminka. Kdykoli se mělo působit pedagogicky, musel jsem se já, dlouhé bidlo, posadit, aby při mém kázání nemusel vzhlížet ke mně nahoru.

Kdyby ještě žil, rád bych ho objal a pošeptal mu do ucha: „Ty jsi ale glumskopp!“

Co se týče rodičů, nemusím si nic vyčítat. Vždycky jsem se o ně staral, i v emigraci. Kdybych je mohl zachránit, zachránil bych je. Já bych je dokonce miloval, kdyby mi to dovolili. Ale můj v každé době racionální tatínek nemiloval citové výlevy a v mamincině světě dobře vychovaných lidí se něžnosti nepěstovaly.

Nestěžuji si. Nikdy mi nic nechybělo. Jenom jsem se leccos nenaučil. V domě bez hudby nevyrostou hudebníci. Jako režisér jsem byl dobrý v inscenování milostných scén. Protože jsem si i v běžném životě pokaždé musel rozvážit, jak to probíhá. Doma jsme to nenacvičili.

Rodiče mě milovali, tím jsem si jist. Jenom to neuměli dát najevo. Ne tak, jak si to představuji v rodině. Ne tak, jak bych já měl rád vlastní dítě. Ne tak, jak by mě milovalo toto dítě. Ne tak...

Bylo to, jak to bylo.

Udělal toho pro mě hodně. Tak, jak jim to připadalo správné. Nevím to, ale možná že si po mém narození koupili knihu o výchově a tu pak bod po bodu naplňovali. A nebyla jejich vina, že se v knize nevyskytovaly žádné projevy citu. Maminka uměla oloupat pomeranč vidličkou a nožem, ale nevěděla, jak se obejme člověk. Nenaučili ji to. Naopak, v Bad Dürkheimu na vinné stezce to z ní vyhnali.

Když jsem pak potkal Olgu, bylo pro mě na ní nejbáječnější to, že takové věci byly pro ni úplně samozřejmé. Že o nich nikdy nemusela přemýšlet. Narodila se ve zcela odlišné rodině.

Toho dne, kdy mě v Hamburku představila rodičům, jsem měl větší trému než před nejdůležitější premiérou. A pak mě její matka na uvítanou políbila na obě tváře a její otec mi položil ruku kolem ramen. Musel se kvůli tomu postavit na špičky, a tomu jsme se všichni hodně nasmáli.

Pak jsme oba jeli do Berlína a zase jsem to byl já, kdo měl trému. Olga byla úplně klidná. Myslím, že si vůbec nevšimla té neosobní strojenosti, s níž byla v nové rodině přijata. Olga měla odevždy vlastnost, která mi naprosto chybí: Brala lidi takové, jací jsou. Já je musím vždycky nějak předělávat. Musím je v hlavě inscenovat jinak.

Při prvním setkání natáhla maminka ruku k nové snaše s tak přepjatou elegancí, že se Olze podařilo zachytit jen špičky jejích prstů. Tatínek se napůl uklonil, tak jak to naučil i mě, a pronesl: „Velice mě těší, že vás poznávám, slečno Meyerová.“ Já ji představil křestním jménem, ale to mu nepřipadalo dostatečně korektní.

Přitom byl tatínek Olgou nadšen od prvního okamžiku. A jediné, co

maminka Olze trochu zazlívala, bylo to, že pracovala. V jejím světě si ženy nevydělávaly vlastní peníze.

Opravdu ji měli rádi. Ale neuměli to projevít. Chyběly jim k tomu vlohy.

Kdybych se jako malý chlapec tatínka zeptal: „Máš mě rád?“ odpověď by mi: „To je přece samozřejmé.“ Co je samozřejmé, to přece nemusí logicky uvažující člověk dodatečně nějak demonstrovat.

Na marodce ve Westerborku jsem začal, když se mi udělalo líp, číst bibli. Člověk to jednou v životě musí udělat. Aby pochopil, proč nadchla tolik lidí.

Cti otce svého i matku svou, je tam psáno. Je na to zapotřebí speciální zákon, protože to právě není samozřejmé.

Nejsem žádný náboženský člověk, ale o tomto přikázání mohu s dobrým svědomím prohlásit, že jsem je po celý život dodržoval.

Jenže – vyrostl by ze mě jiný člověk, kdybych nevyrůstal v hyperkorektní atmosféře Klopstockovy ulice. Stejně jako by maminka byla bez Bad Dürkheimu někým jiným. Nebo tatínek bez svého rodného hnízda Kriescht.

Kriescht.

Člověk musí to jméno vyslovit nahlas, aby správně vycítil, jak ošklivé je. Kriiiescht.

Kdo by chtěl pocházet z místa, které se takhle jmenuje? Dokonce ani Napoleon by neudělal kariéru, pokud by se narodil v Krieschtu. Stal by se z něho nanejvýš poddůstojník, při tom jeho vzrůstu. Ale nikdy císař.

Braunau, to je jméno pro místo narození. V něm je už obsažena i barva košilí. Ale Kriescht v žádném případě.

U nás doma to byla nadávka. Označovala všechno, co nepatřilo k dobrému tónu. Když jsem se šťoural v nose, nebo jsem při jídle položil lokty na stůl, vybaflí na mě: „Tady nejsme v Krieschtu!“ Občas tatínek přinesl domů vzorek nové halenky nebo sukně k posouzení; matka koneckonců vyrostla *v konfekci*, jak tomu říkala, a v těchto věcech měla zaručený vkus. Moc toho přitom nenamluvila, buď souhlasně kývla hlavou, nebo jí odmítavě zavrtěla. A někdy – to byl její naprosto zničující soud – pronesla se špičatou hubičkou: „Kriescht“. Což znamenalo *nemožné, provinční, pro Berlín naprosto nepřijatelné*.

Zkrátka Kriescht.

Tatínek o svém mládí v Braniborské marce příliš nevyprávěl. Asi nebylo zvlášť příjemné. „Existují místa,“ říkával, „na která nevzpomínáme. Zapomeneme je.“

Což samozřejmě nesouhlasí. Právě místa, na která nechceme vzpomínat, nikdy nezapomeneme.

A přece jen do Krieschtu ještě jednou zajel. Asi ne dobrovolně, nýbrž proto, že se tomu nedalo vyhnout. Někdo umřel, už nevím kdo, a musela se tam vyklidit domácnost. Mně tenkrát nebylo víc než pět nebo šest let a musel existovat nějaký důvod, že jsem směl jet s ním. Možná měla maminka zase problémy se žaludkem a potřebovala klid. Rodiče asi nedůvěřovali hospodyni – nedokážu se upamatovat ani na její tvář, ani na jméno –, že by mě dokázala udržet v dostatečném klidu. Dědeček se jistě nabídl, že mě na pár dní vezme k sobě. Stejně tak jistě oni tu nabídku odmítli. Kvůli doutníkovému kouři a nepedagogickým příběhům.

Ať tomu bylo jakkoli, malý Kurt Gerson, který ještě nikdy neopustil Berlín, se směl vydat na cestu. Směl poprvé nastoupit do vlaku a jet hrozně daleko. Až do Krieschtu, který jsem si představoval jako místo plné exotických hrozeb a nebezpečí, aniž jsem přitom pociťoval sebemenší strach. Proč bych se také měl bát, když tam bude tatínek?

Měl jsem tenkrát obrázkovou knížku a v ní nesl obrovitý černoch na ramenou malého chlapce přes řeku, zatímco za nimi muž v tropické helmě střílel na krokodýla. Představoval jsem si, že to bude podobná expedice. Pochopitelně bez krokodýlů, tolik jsem tenkrát už věděl. Ale přinejmenším stejně vzrušující. Abych byl připraven na všechny objevy, vyzbrojil jsem se botanickou torbou, v níž jsem z nedělních vycházek v parku Tiergarten vláčel domů červy a brouky.

Jak pevně v nás uvíznou pocity! Když si vzpomínám na náš odjezd, cítím znovu údiv nad tím, že si tatínek s sebou vzal jen malý kufřík. Nevím, co jsem očekával – karavanu těžce naložených velbloudů? –, ale ve své dětské logice jsem pokládal za nemožné vydat se na tak dalekou cestu jen s jedním zavazadlem.

Až mnohem později jsem se musel naučit, že do jednoho kufru se může vejít celý život.

Pocity jsou – podobně jako vůně – zařízení na uchování vzpomínek. Stačí, abych na tu cestu jen pomyslel, a už cítím onu natěšenost a cestovní horečku, ale i onen druhý, hořký pocit, který navždy spojuji s Krieschtem.

Náš vlak odjížděl ze Slezského nádraží. Cedule na vagonu ohlašovala exotické cíle: Královec, Eydtkuhn, Petrohrad. My jeli jen do Küstrinu a odtud lokálkou, která uměla nádherně hlasitě pískat, až do Krieschtu. Kde nic nebylo tak, jak jsem očekával.

Přesně jako tenkrát já se musí cítit starý člověk, který ještě pořád věří v principiální korektnost německých úřadů, a proto investoval veškeré své peníze do smlouvy na zakoupení bytu v Terezíně. Do bytu s balkónem a výhledem na jezero. Pak projde „šlojskou“ a tady se dozví, že tu žádné jezero není, ani balkon a samozřejmě ani žádný byt.

V Krieschtu nebylo vůbec nic. Ještě pořád cítím to zklamání. Se zklamáními mám svoje zkušenosti.

Bylo tam jen jediné nástupiště a cosi, co si říkalo nádraží. Pro berlínského kluka zvyklého na jináčí rozměry to byla lepší kůlna. Kolem velkého prázdného náměstí, páchnoucího po kravské mrvě, stála jedna či dvě větší budovy. Hrázděný kostel a válečný pomník. Tak rozházené bez jakéhokoli plánu, jako by někdo vysypal do krajiny dětskou stavebnici *Německé provinční hnízdo* bez ladu a skladu. Hned jsem ucítil, že ve zdejšímu vzduchu nemůžu čekat ani závan dobrodružství. Nejradši bych jel zase zpátky.

A pak tatínek ještě ke všemu dodal: „Ještě tam vůbec nejsme.“

Jeho Kriescht, vysvětlil mi, není tady, kde se vesnice bez talentu navlékla do kostýmu městečka, nýbrž o pár kilometrů dál, v místní části zvané Nesselkappe. Tam nejezdila žádná dráha a drožky, jaké v Berlíně stojí na každém rohu, tu také nebyly. Museli jsme pěšky. Proto si vzal tak málo zavazadel.

Nemohlo to být v zimě, ačkoli jsem to tak pocítoval. Bylo chladno a cesta byla dlouhá. Vzpomínám si na celá hejna meteoritů ze suchého listí, které nám vítr vháněl do tváří. Můj kabát, určitě z vlastní produkce, Max Gerson & Cie., mě už brzy nestačil zahřát. Už nikdy jsem tak nemrzl jako na onom pochodu.

To nesouhlasí. Často jsem mrzl mnohem víc. Ale ve všech ostatních případech jsem už věděl, že mrznout zdaleka není to nejhorší, co se člověku může stát. Už jsem se naučil, že svět nedodržuje pravidla.

Tatínek šel přede mnou, aby mě chránil před větrem, který foukal proti

nám. V jedné ruce nesl kufr, druhou si přidržoval klobouk. Zezadu to vypadalo, jako by salutoval. Vymyslel jsem si k tomu příběh: Byli jsme dva vojáci, co táhnou do války. Nebo jsme ji už vyhráli a pochodovali teď domů, abychom podali hlášení o vítězství. Možná jsme byli zranění, ale to jsme na sobě nedali znát. Něčemu takovému jsme se jen smáli. A pochodovali zpřímá, pevným krokem. Fantazie mi pomáhala – jak mi má fantazie často pomohla i později –, ale po čase jsem už nedokázal s tatínkem držet krok. Možná šel rychleji, aniž si to uvědomil, stále rychleji, protože se jeho tělo snažilo intenzivnějším pohybem zahřát. Nebo já byl pomalejší. Ať tak či onak, v jednu chvíli jsem už nedokázal jít tak rychle jako on.

Nevolal jsem ho. Něco takového hrdinové nedělají.

Najednou tu byla už jen silnice, vlevo i vpravo lemovaná křovím, šterková cesta plná výtluků a louží. A na té cestě jsem byl sám, úplně sám. Tatínek zmizel za ohybem. Nebylo po něm ani vidu ani slechu. Rozběhl jsem se, udýchaný a uplakaný, o něco jsem zakopl, upadl, posbíral se a pádil dál, tvář ve větru celou umazanou od slz a nudlí.

A pak tam byl ohyb a za ním křižovatka s ukazatelem do čtyř směrů, kde nikde nic nebylo.

Tatínek zmizel.

Stál tu jen jeho kufr.

Myslel jsem, že jsem tatínka ztratil. Navždy ztratil.

Stál jsem tam celou věčnost úplně sám. Krátkou věčnost. Jak dlouho trvá člověku, než se vyčurá? Tatínek se vynořil z křoví, otřel mi tvář a utěšoval mě. „Ty jsi můj ubohý nachschrabsel,“ řekl.

Když jsem se konečně uklidnil, přečetl mi, aby mě přivedl na jiné myšlenky, jména na ukazatelích. *Nesselkappe* stálo tam a už to nebylo příliš daleko. Na dalším ukazateli: *Sonnenburg*. Což mi, jak jsem byl zmrzlý, připadalo jako lákavý cíl: *Sluneční hrad*!

„Ale tam nepůjdeme,“ upozornil mě tatínek. „Tam je jen káznice.“

Později – doslechl jsem se o tom v Paříži – se z káznice stal koncentrační tábor. A člověku nepomohlo, když řekl: „Ale tam nepůjdeme.“

A pak ten cizí byt.

Vlastně ani ne tak moc cizí. Byt příbuzného, ačkoli dnes bych už nedokázal říci, ke které větvi našeho rodokmenu patřil. Po orkánu nemá smysl počítat ulámané větve.

Na tom bytě nebylo nic zvláštního, ale já se v něm cítil stísněně. Byli jsme vetřelci, vlastně jsme byli lupiči. Jednu zásuvku psacího stolu, k níž nenašel klíč, tatínek vypáčil. A majitel všech těch věcí teprve nedávno umřel. Uhnízdili jsme se v pokojích mrtvého.

A k tomu ten zápach, ta nevětraná zatuchlost. U nás v Klopstockově ulici se také jednou rozšířil nepříjemný zápach, byl každým dnem silnější a nakonec to byla myš, která se rozkládala v rouře od topení. Když jsme ji našli, byla už úplně vysušená, a tatínek přečetl z *Meyerova konverzačního lexikonu* něco o egyptských mumiích.

Zemřelý člověk, tak jsem to tehdy chápal, je ještě mnohem mrtvější než zetlelá myš. Když jsem v noci ležel vedle tatínka v té cizí manželské posteli, když jsem ve tmě naslouchal cizím zvukům či nezvyklému nedostatku zvuků, nemohl jsem pak strachy usnout. Byl jsem si jist, že zemřelý se tu může kdykoli znovu objevit a nám vetřelcům něco udělat.

Po celý život jsem měl v každém opuštěném bytě tentýž pocit. Nehrálo roli, jestli tam někdo umřel, uprchl odtud, nebo byl deportován.

Ve dne vyjednával tatínek s lidmi, kteří si chtěli z pozůstalosti něco koupit. Nejdřív jsem si myslel, že všichni jsou jeho přátelé. V rozhovoru s nimi ztrácela jeho řeč stále více berlínský nádech a dostávala nářeční zabarvení, jaké si jindy dovoľoval jedině v důvěrném rodinném kruhu. Ale tihle muži nepatřili do rodiny. Zdálo se, jako by se jich z nějakého důvodu bál. Dalo se to zřetelně vycítit, i když mou pozdější otázku odbyl smíchem.

Pravděpodobně prodal všechno příliš lacino. Téměř žádný ze zájemců neodešel s prázdnýma rukama. Každý odvekl aspoň židli nebo prádelní koš plný nádobí. Vzpomínám si na stojací hodiny, které najednou začaly bít, právě když je někdo odnášel. Jednou, když čtyři muži s klením táhli po schodech dolů těžkou kredenc, jeden z nich ulomil vyřezávanou nožičku a oni za vzniklou škodu žádali snížení ceny.

Hned první den jsem našel v zaprášeném koutě, kde už po desetiletí stál noční stolek pořád na stejném místě, pruský stříbrný groš z roku 1850. Na něm bylo napsáno *Scheidemünze*, cizí slovo, které na mě udělalo dojem. Směl jsem si ten groš ponechat a ještě jako dospělý jsem ho celá léta nosil v peněžence jako talisman. Až pak jednoho dne tu už nebyl, jako mnoho jiného.

Byt se stále víc prázdnil a jako by se přitom zvětšoval. Stěny, aspoň tak mi to připadalo, rostly do výše. Na tapetách se objevovala světlá místa,

kde dříve visely obrazy. Všechno šlo pryč a poslední noc jsme měli matrace na podlaze, protože už i manželská postel byla prodaná.

Jen malou hromádku knih nikdo nechtěl. Byly psané podivným písmem a tatínek tvrdil, že to všechno je židovský brak a nemá cenu ho schovávat.

Ale to nebylo to nejdůležitější, co se v Krieschtu stalo. To nejdůležitější bylo něco jiného.

Něco mnohem nepříjemnějšího.

Muselo se to přihodit druhého nebo třetího dne po našem příjezdu. Počasí se zlepšilo. Tam, kde hluboko stojící slunce zářilo oknem jako světelný kužel divadelního reflektoru, tančila zrníčka prachu. Když se tlesklo do dlaní, na okamžik se rozlétly, jako by je ten zvuk vylekal. Ale není vyloučeno, že vzpomínka na tento dětský experiment nesouvisí s tímto dnem, a moje paměť ji tam jen dodatečně přiřadila.

To je jedno.

Ať jsem si krátil čas v tom cizím bytě čímkoli, pro mého vynervovaného otce to bylo moc nahlas. Navrhl mi, abych šel dolů na ulici, kde bylo slyšet hlasy hrajících si dětí. Byli to chlapci mého věku. Tatínek říkal, že si s nimi určitě budu báječně rozumět.

Hráli jsme si pak společně, něco složitého, kdy se muselo se zavřenýma očima odskákat kus cesty, ale na určitém místě se nesmělo nohou dotknout země. Dovolená a zakázaná políčka byla vyryta do vlhké země větví. Udusaná země, do níž se dalo rýt, mi při srovnání s berlínským asfaltem připadala jako velký pokrok.

Neznal jsem pravidla a dělal všechno špatně. Těm druhým se to líbilo. Mohli se mi při každé chybě vysmát, což dělali, ale nemysleli to zle. Vzpomínám si na jednoho malého chlapce v roztrhané košili, který se samým nadšením z mé neobratnosti nemohl uklidnit. Tahal jednu nohu za sebou, a než jsem přišel já, byl vždycky on ten nejhorší.

Brzy jsem pravidla pochopil a jednotlivá pole si zapamatoval. Také později jsem se texty rolí velmi rychle učil nazpaměť. Nescházelo mnoho, abych skákání bezchybně zvládl, ale vtom se mi někdo postavil do cesty. Někdo, kdo byl větší než já. Mnohem větší. První, co jsem z něho viděl, když jsem otevřel oči, byl jeho hrubě pletený svetr.

Byl to hoch asi šestnáctiletý. A nebyl sám. Byli tam ještě dva další. Právě naučená pravidla byla pro mě v tu chvíli tak důležitá, že mě jako první věc napadlo: Vždyť oni stojí na zakázaných polích. Proč jim to nikdo neřekne?

Jenže tam už nebyl nikdo, kdo by jim to mohl říci. Moji kamarádi zmizeli.

Ti tři mladíci, kteří mi připadali jako dospělí muži, jako obři, mě podrobili výslechu. Jak se jmenuji, odkud jsem a co tu pohledávám.

„Jmenuji se Kurt Gerson,“ řekl jsem a dodal, jak mi vtloukali do hlavy pro případ, že bych se ztratil: „Klopstockova ulice 19.“

„Klopstockova,“ opakoval mladík. „To není špatné. Tak co kdybychom ti udělali na záda klop, klop?“

Ti druzí řvali nadšením nad tou slovní hříčkou. Jako ožralí návštěvníci kabaretu u dvojsmyslného vtipu.

„Ne,“ řekl jsem, „prosím ne.“

„Ještě jednou: Jak se jmenuješ?“

Byl mi tak hrozivě nablízku, že jsem nemohl uniknout jeho nemytému pachu. Byl bych rád ustoupil o krok dozadu, ale netroufal jsem si. Existuje reklamní fotografie, kde drobný Heinz Rühmann stojí přede mnou a vzhlíží ke mně nahoru, nos téměř u mého tlustého břicha. Tenkrát musely být výškové poměry obdobné. V ateliéru mi dali pod nohy bedýnku. Mladík v Krieschtu nepotřeboval nic takového, aby na mě shlížel z výšky.

„Jmenuji se Gerson,“ opakoval jsem. Hlas se mi začal třást. „Kurt Gerson, ano.“

„Gerson...“ Zdálo se, že můj trýznitel hledá pointu, která by byla ještě brilantnější než ta s klop, klop, ale nic ho nenapadlo. „Kdo ti dovolil, aby ses tady potuloval?“

„Jen jsme si hráli.“

„Kdo ti to dovolil?“

„Tatínek. Říkal...“

„Tvůj táta? Zajímavé. Jmenuje se snad taky Gerson?“

Přikývl jsem. Můj hlas slábl a teď selhal úplně.

„Myslím, že nám lžeš,“ prohlásil mladík. „Co myslíte?“

Ti druzí si to mysleli také.

„Mně se zdá, že žádného otce nemá. Jméno jako Gerson vůbec neexistuje.“

„Leda u Židů,“ prohodil jeden z jeho kumpánů.

„Správně,“ souhlasil vůdce. „To budeme muset přezkoumat.“

A pak mi svlékli kalhoty, uprostřed ulice. Jeden mě držel, druhý mi pečlivě odepnul šle a vůdce zkoumal, jestli jsem se opravdu mohl jmenovat Gerson. Dokonce si přidřepl, aby to viděl zcela přesně.

„Skutečně,“ řekl pak. „Typický Gerson.“

„Spíš Gersoněk,“ navrhl jeden z nich a všichni zas řvali smíchem.

Pak už měli té zábavy dost a nechali mě stát. Kalhoty i spodky spuštěné až ke kotníkům.

Nechali mě jednoduše stát. V Krieschtu, místní část Nesselkappe.

Byli za to potrestáni.

Tatínek vyhlédl z okna, zrovna ve správnou chvíli, a teď se přiřítíl po schodech. Jeho kroky byly jako bouře, jako krupobití na střeše. Zprudka rozrazil dveře, ti tři však už byli pryč.

Poklekl ke mně, a ačkoli jindy vždycky tak dbal na svůj zevnějšek, bylo mu teď úplně jedno, že země byla mokrá a zablátila mu kalhoty. Vzal mě do náruče, zahalila mě známá tatínkova vůně a pak jsem byl zas oblečený a tatínek řekl: „Jestli se ti chce plakat, tak klidně můžeš.“

Ale já nechtěl plakat. Byl jsem statečný.

„Hned jdeme na policii,“ oznámil tatínek. „Ale předtím bych rád viděl, jak dobře ses naučil tu hru.“

Proskákal jsem mu celou tu překážkovou dráhu se zavřenýma očima, bez jediné chyby.

„Jsem na tebe pyšný,“ sdělil mi tatínek.

Nad vchodem do policejní stanice rozpínal křídla velký orel. Uvnitř nás očekával policista s mohutným knírem a s čepicí na hlavě. Zasalutoval před tatínkem a já musel vyprávět, co se všechno stalo a jak ti tři mladíci vypadali. Udělal jsem to velmi dobře. Popsal jsem svět, na který jsem celou dobu zíral, jakou měl barvu, že pod paží bylo roztržené místo a že páchl podobně jako staré křeslo, které stálo nahoře v bytě ještě pořád neprodané.

„No to je ohromné,“ prohlásil policista a všechno si zapsal. Pochválil mě, protože jsem si všechno tak dobře zapamatoval. Když jsem skončil, nakroutil si konce kníru do výše a oznámil: „To budeme mít hned vyřízeno, pane Gersone.“ Pak vyšel ven. Ostruhy na jeho holínkách chřestily při každém kroku a šavle, která patřila k uniformě, se houpala sem a tam.

Ti tři byli vyhlášení lumpové a on věděl, kde je hledat. Vůdce popadl za ucho a ten začal okamžitě plakat, tak žalostně, že jím člověk musel pohrdat. Z nosu mu tekly nudle, neměl kapesník a tak si všechno utíral rukávem, což u nás doma platilo za to nejhorší ze všeho špatného. Policista ho vlekl za sebou. Ti druzí dva přišli bez dozoru. Jen jim svázali ruce na zádech.

„Jsou to oni?“ zeptal se mě policista. Měli hrozný strach a dali by cokoli, jen abych je neprozradil. Ale já neměl slitování a řekl: „Ano, to jsou oni.“

Pak začalo soudní přelíčení. Soudce seděl na vysoké židli a měl kladívko, kterým stále znovu bušil do stolu. Já vypovídal jako svědek, ruku zdviženou k přísaze, a pak byli ti tři odsouzeni. „Žalář,“ pronesl soudce a nic jim nepomohlo, že padli na kolena a prosili o milost. Tu bych jim mohl poskytnout jen já, ale to mě ani nenapadlo. S nehybnou tváří jsem přihlížel, jak jim dali pouta a odvedli je. Tatínek mi pochvalně poklepal na rameno: „Tos udělal dobře.“

Pak jsme šli zpátky do bytu. Lidé, kteří si chtěli něco koupit, byli teď mnohem zdvořilejší. A když někdo zdvořilý nebyl, pak jsem zamával šavlí – tu mi daroval policista –, tomu člověku podklesla kolena a zaplatil bez smlouvání každou cenu, kterou tatínek za nějaký kus nábytku požadoval.

Ještě téhož dne byl byt prázdný, a protože jsme teď měli tolik peněz, nešli jsme zpátky do Krieschtu pěšky, nýbrž jsme si nechali železniční dráhu přijet až přímo před dům. Když jsme odjížděli, stáli lidé špalír a volali: „Hurá!“

Na Slezském nádraží na nás čekala maminka a měla o mě velký strach. Ale já ji utěšoval a vysvětloval: „Už se nemusíš bát. Ted' už jsem velký a umím se bránit.“

Byla na mne velice pyšná.

Ale tak to nebylo.

Bylo to takhle: Příliš jsem se styděl a nepověděl tatínkovi, co se mnou ti tři velcí kluci provedli. Že jsem pro ně byl Judski, že jsem se nedokázal bránit a že se mi dívali tam, kde mě nikdo nesměl vidět.

Nikdy se to nedozvěděl.

Nikdo se to nedozvěděl.

Já si už jako dítě hodně vymýšlel. Když se mi skutečnost nelíbila – komu se už líbí skutečnost? –, namaloval jsem si jinou. Zpočátku ještě neumělými tahy, jak už to u dětských kreseb bývá, a pak, čím starší jsem byl, se stále většími podrobnostmi a odstíny. V hlavě jsem natáčel filmy ještě dřív, než jsem věděl, že existuje něco jako kino.

To neznamená, že bych popíral nepříjemné skutečnosti. Vždycky jsem moc dobře věděl, jaký je svět doopravdy, a také na to nezapomínal. Jenom jsem dával přednost tomu, abych si ho trochu zkrášlil. Svou roli trochu přepsal. Umění – ano, je to umění! – spočívá v tom, že skutečnost ze hry nevyškrtíme, ale nasadíme jí falešný nos. A sice tak, že mastix není cítit. A není to ledajaký nos, nýbrž takový, který je krásnější než pravý. Nebo aspoň zajímavější. Příběhy, které jsem si vyprávěl, musely být pravdivější než skutečnost.

Pravdivější než skutečnost, na tom záleží. Přemalovat realitu umí každý. Zavřít okenice a nalhávat si, že proto už venku neprší. Stáhnout hru z repertoáru a nechat divadlo prázdné. Zavřít oči nebo být s otevřenýma očima slepý. To jde vždycky. Dokonce i v Terezíně si může člověk namlouvat, že se nestalo, co se stalo. Protože nemůže být, co být nesmí.

Fantazie je něco jiného. Jen umělci jsou dobří lháři. Když si diletanti chtějí vymyslet pravdu, je vidět, jak se viklají kulisy.

Takové vymyšlené pravdy nemusí vydržet věčně. Jen než se dozpívá šanson nebo dohraje výjev. Jen k příštímu zhasnutí reflektorů.

Maminka si myslela, že jsem snílek, tatínek mi říkal Kurt fantasta. Ale to nebyl špatný návyk. To byl talent. Talent, který nemá jen tak někdo.

Kalle byl dobrý druhý muž. Herec šarží se zálibou pro role vládců. Ale své výstupy si neuměl sám vymyslet. Jistěže občas říkal: „Teď si nafoukneme balon a poletíme s ním na Měsíc“, ale to nebylo něco, co mu vzniklo ve vlastní hlavě, bylo to jen papouškování. Protože právě všichni blouznili o *Paní Luně*. Jako král nebo císař byl nepřesvědčivý. Chtěl být za každou cenu majestátní. Ale bohužel bez fantazie. Nikdy by ho například nenapadlo, aby se na trůně bez přestávky cpal, jak jsem to jednou udělal v jedné vánoční pohádce. Něco takového ho nikdy nenapadlo.

Ze svého talentu jsem udělal zaměstnání. Které je tak absurdní, jako bych si je vymyslel já sám. Lidé si obléknou smokink, róby, o které při chůzi zakopávají, a platí za to, že se jim něco předstírá. Jsou ochotni uvěřit všemu. Pokud nepřišli na volňásky.

Divadlo taky není to nejtěžší. Tam není člověk sám. Má jeviště a scénář a režiséra. Pracoval jsem s Maxem Reinhardtem a ten by i z telefonního seznamu dokázal vyčarovat přesvědčivý dialog.

Ne, nejtěžší je něco předstírat sám sobě. Současně tomu věřit, a přece nevěřit. Přesně vědět, že jsem tam stál se staženými kalhotami, a přesto se utěšovat tím, že pachatelé teď sedí ve vězení. Že tam jsou myši a krysy a spousta odporných pavouků. Namlouvat si věty, jaké by člověk býval rád řekl, kdyby je řekl. Poplácávat baletky po zadečku a před očima všech si najít tu pravou pro intimní hodinku, když člověk přece zcela jistě ví...

To je těžké. To by nezvládl jen tak někdo.

Mohl jsem si do Rahmova filmu napsat pro sebe hlavní roli. Poslední velký výstup. *Konferenciér: Kurt Gerron. Známý z jeviště i filmového plátna.* Mohl bych lži, které Rahm ode mě chce, sám vychvalovat. V blýskavých superlativech. To si přece objednal, náš milý strýček Rahm: spoustu horkou jehlou ušitých výstupů a dámy jen od pasu výš.

Mohl bych si do scénáře předeepsat frak a cylindr. Cirkusový kostým, jaký jsem měl v *Modrém andělu*. Jenom bych si musel pod vestou vycpat břicho. Už není tak impozantní jako kdysi. V lakýrkách se promenovat Terezínem. „Velevážené dámy a pánové, račte vstoupit! Pojd'te blíž, račte dál! Čeká vás tu krásný, vytopený sál!“ Fraková košile s rýšky a hrud' plná cinkajících řádů. „Podívejte se na naši kavárnu! Trvale nejnovější tiskoviny z celého světa! Se zaručeně dobrými zprávami! Kávová zrna každý den čerstvě upražená a dopravená letecky z Vídně, schwarzwaldské koláče přímo ze Schwarzwaldu!“ V ruce ukazovátko, jak se na jarmarečnického vyvolávače sluší. „A zde, dámy a pánové, naše dietní klinika podle dr. Fletchera! Abyste se zbavili přebytečných kil, která jste nabrali při vydatné terezínské stravě!“ Před každým hlášením virbl a tuš. „Pojd'te, vizte, žasněte! Náš luxusní hotel zvaný Malá pevnost! Tuto budovu ještě nikdy neopustil nespokojený host! Tuto budovu vůbec nikdy nikdo neopustil!“

Možná přece jen ne frak. Kostým barona Prášila. Nejbáječnější ghetto na světě, předváděné osobně mistrem lhářem.

Kdyby se člověk skutečně mohl ukrýt ve fantaziích, tak by mě už nikdy nikdo nenašel.

Když si představím, že bych takový scénář opravdu napsal... Předložil

jej Rahmovi. S vážnou tváří. Třeba by na to naletěl. Aspoň na pár hodin. Ironie není jeho silná stránka. Kdo pořád jen vydává rozkazy, ztrácí sluch pro mezitóny. „Dobrá práce, Gerrone,“ řekl by a dal by mi vyplatit odměnu. Měsíc plný zlata, nebo, což by bylo cennější, kus chleba. S opravdovým máslem.

Kus chleba, který by pak ze mě dal zas vymlátit, až by pochopil tu ironii. Nebo až by mu ji někdo vysvětlil.

V kabaretu se vždycky čas od času objeví diváci, kteří jsou uražení, protože ti druzí se už smějí, a oni ještě pořád nepochopili pointu. Ti pak nepříjemně pokřikují na jeviště. Když jsou opilí, házou sklenice. Pokud by se jmenovali Rahm, napsali by nás na seznam pro příští transport. Nebo by nás dali odvést do Malé pevnosti. Kde člověka přejde smích. Definitivně.

Ale stejně. Když si představím, jak se Rahmovi scénář nejdřív líbí...

Neměl bych se utíkat do takových představ. Pozitří chce mít mou odpověď. Nesmím promrhat čas, který mi zbývá, nějakými nesmyslnými sny.

Ale je tak příjemné utéct z reality. V tom jsme tady mistři. Ve vlastní hlavě jsme všichni herci. Do her si pro sebe vkládáme ty nejkrásnější hrdinské role. Zvykli jsme si slavit svá vítězství už jen v teorii. Triumfovat už jen v podmiňovacím způsobu. „Podmiňovací způsob je gramatická kategorie pro ireálná přání,“ vtloukal nám do hlavy ředitel dr. Kramm. Byl by býval také mohl říci: „Podmiňovací způsob je gramatická kategorie pro Terezín.“

Mohlo ze mě být i něco jiného

Když jsme složili maturitu, když ji po nás hodili jako veteš z výprodeje, tak se za námi, když už všechno bylo vyřízené, rozběhl ředitelův sluha – jmenoval se Hintze nebo Kunze či tak nějak – s listinou, kterou jsme v tom spěchu zapomněli vyplnit. Ředitel dr. Kramm si vedl listiny ke všem možným, stěžím představitelným tématům: absence, spotřeba křídý, používání preparátů z kabinetu přírodních věd. Dostal proto od svých žáků přezdívku Odysseus, což přirozeně věděl, ale ve své ješitnosti si ji vykládal jako poklonu. Nikdo mu nevysvětlil, že je to nárážka na Odysseův přídomek „Istivý“, jehož německé znění *listenreich* lze ovšem chápat i jako „bohatý listinami“. Že tenhle statistikami posedlý

dr. Kramm mohl najednou zapomenout na jeden ze svých oblíbených formulářů, je pro mě silnějším svědectvím o mimořádnosti oněch dnů, než onen řev *Už neznám žádné strany, znám jen Němce*.

Do listiny, kterou ten Hintze-Kunze tak horlivě mával, jako by to bylo zvláštní vydání a oznamovalo se v něm přinejmenším dobytí Paříže, jsme měli zanést studijní obor, pro který jsme se rozhodli. Jiná než akademická kariéra nepřípadala pro jeho žáky v úvahu, to bylo lživému listináři jasné. Právě nám ve svém projevu vysvětlil, že vlast nám věnovala velký dar v podobě klasického vzdělání a že nyní máme příležitost splatit alespoň malou část našeho dluhu ve službě právě této vlasti. Pak – zoceleni bojem – ztečeme hradby věd stejně vítězně, jako kdysi pruští hrdinové düppelské hradby.

Tenkrát jsem nenapsal *herec*. Na herectví jako povolání jsem vůbec nepomyslel. Kdo ve svém volnu hraje na housle nebo si jde zabruslit, taky ho ani nenapadne, aby z toho hned dělal povolání.

Napsal jsem: *medicína*. Rok předtím by to ještě byla *práva*. Ta tenkrát studovali všichni synové židovských obchodníků s konfekcí. A jak jsem si představoval povolání právníka, docela by se mi líbilo. Přesvědčit porotu o nevině klienta dramatickým proslovem, to nebylo zas tak moc nepodobné hrám, jaké jsme provozovali s Kallem.

Kalle byl jediný, který tu listinu nevyplnil seriózně. Po celá ta léta si byl jistý, že maturitu neudělá, a proto taky nekul žádné plány o budoucím povolání. Otázku na studijní obor zodpověděl prostým: *život*. Jako u tolika mých spolužáků ani z jeho plánu nebylo nic.

Náš třídní premiant, který se jako všichni premianti – on sám by řekl „jedničkář“ – chtěl stát učitelem, nejraději latinářem, napsal do listiny *filologie*. Tu však potom nikdy nestudoval. Byl čtyři roky na frontě, navzdory veškeré pravděpodobnosti nebyl ani jednou zraněn a roku 1918 umřel na úplavici.

Já napsal: *medicína*.

To bylo tak. Když jsem byl v septimě, onemocněl dědeček. Z ničeho nic, a já tomu nemohl uvěřit. Samozřejmě, byl vždycky starý, jak už dědečkové bývají, ale současně také nesmrtelný. Tenkrát jsem ještě nevěděl, že lidé, kteří jsou pro nás důležití, tu jednoho dne už nemusí být.

Ted' ležel v posteli, vysušený a stále drobnější pod tenkou kůží. Dr. Rosenbaum, jeho lékař, místo aby ho léčil, jenom starostlivě pokyvoval hlavou a snažil se latinsky vysvětlit něco, co německy

nechápal. „Lékařské umění má své hranice,“ sdělil. „Carcinoma bronchialis. Incurabilis.“

Dědeček si nic nenamlouval a až do konce neztratil humor. Když se tatínek jednou příliš snažil být optimistický a příliš snaživě hlasitě prohlašoval: „Však bude dobře!“, doplnil větu svým novým šeptavým hlasem: „Tím myslíš, však bude dobře... na krchově.“

Tatínka nemoci pobuřovaly. Protože tím vyšlo najevo, že v krizích byl zcela bezmocný.

Jednou, když jsem seděl u dědečka, již velmi nemocného, poprosil mě, abych zapálil doutník. „Už je nesnáším,“ vysvětlil mi, „ale tu vůni mám ještě pořád rád. A já už se tak dlouho těším, že tě naučím kouřit doutníky.“

Vyhověl jsem mu, a to tak horlivě a důkladně, že jsem pozvracel celý záchod. To bylo naposled, kdy jsem slyšel dědečka, jak se směje.

Ke konci už mu nedokázali zmírnit bolesti.

Tehdy jsem se rozhodl, že se stanu lékařem. Takovým, co vyléčí všechny své pacienty. Tehdy zas zapracovala moje fantazie.

Dědeček vysvětloval svět pomocí příběhů. Poučných, komických i strašidelných.

Když jsem v dětské neobratnosti zas jednou upadl a celý uplakaný se dožadoval jeho útěchy, dovolil mi, abych se mu vyšplhal na kolena, a tiše mi prozpěvoval písničku, kterou mě už jako tříletého vždycky uklidnil. „Jedeme vláčkem, š-š-vláčkem, jedeme vláčkem, kdo jede s námi?“ Pak mi kapesníkem otřel poslední slzy – voněl, jako všechno na něm, po důvěrné blízkosti a doutnících – a začal vyprávět.

Kdysi dřív, povídal dědeček, když svět byl tak nový, že byla ještě cítit čerstvá barva, měli všichni lidé tři nohy, a tudíž nikdy neupadli. „Se třema nohama je člověk stabilní,“ vysvětloval, „to ti potvrdí každé kuchyňské štokrle.“ Ovšem tři nohy, vykládal dál, mají také jednu nevýhodu: Člověk se s nimi jen obtížně dostane dopředu. Ty dvě se vždycky spolčí proti té třetí a člověk pak běhá pořád jen do kruhu. V tomto čerstvě vybudovaném světě by bylo zapotřebí toho ještě spoustu prozkoumat, ale lidi museli přihlížet, jak je zvířata předbíhají a vyhledávají pro sebe ty nejlepší končiny: medvěd les, lev savanu a velryba moře.

A proto, pokračoval dědeček, se lidé jednoho dne rozhodli, že si třetí nohu uříznou. To nebylo nic těžkého a také to nebolelo. Svět byl mladý

a ještě ne tak zatvrdlý jako dnes. I cihla se dá posouvat jen rukou, dokud malta neztuhne.

Ted' se lidé cítili mnohem líp a okamžitě se dali do běhu. Měli napěch, protože nepřáli zvířatům ty pěkné části světa. Chtěli všechno jen pro sebe. Les a savanu a moře.

Ale se dvěma nohama se špatně drží rovnováha, a proto padali jeden po druhém na nos. Králi se smekla koruna z hlavy, soudci zas baret a generál skončil v ostružinovém houští, kde mu trny strhaly z hrudi všechny řády. „Tak to dopadá,“ poučil mě dědeček a nechal mě vysmrkat se do jeho kapesníku, „když se člověk bez třetí nohy chce jen tak beze všeho rozběhnout.“

„A co ty uřezané nohy?“ vyzvídal jsem. „Co s nimi udělali?“

„Ty tam ještě pořád jsou. Jenom se schovávají, protože se bojí lidí. Když se člověk hodně, ale hodně rychle otočí, může je občas přistihnout, jak právě mizí za nejbližším rohem. Když někdo nedává pozor, hupsnou mu do cesty a on o ně zakopne. Tak jako se to stalo tobě. Nejsou vidět, když přicházejí. Nebo jsi snad už někdy viděl nohu bez člověka?“

Ano, dědečku, to jsem viděl. Bylo to roku 1915. Ve Flandrech. Nohy a paže a hlavy. Ti lidé asi nedávali pozor.

V jiném příběhu šlo o peklo. Jeden spolužák mi o přestávce na dvoře vysvětloval, že všichni Židé musí na věky věků hořet v pekle. Sice jsem mu to nevěřil – jednou totiž tvrdil, že ženy přivádějí děti na svět pupíkem –, ale představa věčného ohně mě fascinovala. Tatínka jsem se zeptat nemohl, soviselo to s náboženstvím a tím on pohrdal. Tak jsem šel za dědečkem a ten mi peklo vysvětlil následovně:

Když se tvoří člověk, děje se to vždycky ve dvojím vyhotovení. Jednou je z masa a krve a jednou jako obraz, na němž je vidět, co z něho může být, pokud on sám udělá z vrozených vloh a schopností to nejlepší. Ten obraz se uchovává po celý jeho život, je to něco na způsob nebeské obrazárny. Když pak člověk umře, musí se postavit před ten obraz a srovnat ho s tím, co opravdu dokázal. Pak uvidí rozdíl mezi tím, co z něho mohlo být, a tou bídou, které ve skutečnosti dosáhl – a to je peklo. „Věř mi, Kurtíčku,“ řekl mi, „to bolí víc než sebežhavější oheň.“

Dědečku, nelhals mi.

Jeden z příběhů, které mi dědeček vyprávěl, vedl k tomu, že rodiče zalarmovali policii. A že jsem poprvé v životě jedl nugát.

Ptal jsem se ho, proč se jmenuje Riese, což je německy obr, Emil Riese, a přitom není nijak moc veliký. Dědeček bral takové otázky vážně, to bylo na něm to báječné. Nebo aspoň ve mně vzbuzoval pocit, že mě bere vážně. Byl jsem tenkrát ve věku, kdy člověk ještě optimisticky věří, že všechno na světě musí mít nějaký logický důvod, a ten že se také dá zjistit. Když to tak uvážím, vlastně to není příliš odlišný postoj, než jaký měl tatínek se svým *Meyerovým konverzačním lexikonem*. Ta neoptimističtější otázka světa zní: *Proč?* Protože předpokládá možnost smysluplné odpovědi.

Takže: proč Riese? Dědeček mi odpověděl po svém způsobu, to jest příběhem. Vyprávěl ho šeptem, protože, jak řekl, mi tím sděluje velké tajemství. On, dědeček, je totiž – ale to nesmím, čestné indiánské slovo, nikomu prozradit – opravdu obr a vlastně vyšší než tři metry. Ovšem taková výška je ve městě jako Berlín na obtíž, člověk všude naráží hlavou a musí všude chodit shrbený. Kvůli tomu ho začnou bolet záda, a kdyby šel k doktorovi, tak ten by pro něho ani neměl dost dlouhé lehátko. Proto se všichni berlínští obři sešli a jednou provždy se rozhodli, že se zmenší. Existují na to smršťovací pilulky, každé ráno před snídaní je třeba jednu spolknout a nesmí se na to nikdy zapomenout. Jinak by začali zase růst a nejpozději kolem poledne by jim už popraskaly první švy na obleku.

„A proč se já jmenuju Gerson?“

„To jsem také kdysi věděl,“ odpověděl dědeček a obšírně si zapaloval doutník. Jako to dělají herci, když doufají, že trochou okolkování získají čas a vzpomenu si na zapomenutý text.

„Kdysi jsem měl jednu knihu a v ní to bylo. Ale pak přišli lupiči a knihu mi ukradli. Mám ti povědět příběh o lupičích?“

„Ne,“ odmítl jsem. „Chci slyšet příběh o Gersonovi!“

A dědeček – jak také jinak? – skutečně znal příběh o Gersonovi. Šlo o dvorního dodavatele Hermanna Gersona, který ve svém ateliéru na Werderském náměstí ušil korunovační plášť pro císaře Viléma. „Tenkrát byl sice jenom král, ale to je jiný příběh.“ Byl to ten nejkrásnější plášť, jaký kdy nějaký vládce nosil, a skrýval zmrzačenou ruku tak dobře, že si jí nikdo nemohl všimnout. Krejčí Gerson měl za plášť dostat blýskavý rád. Ale už ho nedostal, protože zcela nečekaně umřel, ještě během korunovace. „A víš proč?“ zeptal se dědeček. „Protože svou práci udělal příliš dobře!“

Starý Fritz – také král, ale už mrtvý – se na tu slávu díval dolů ze svého oblaku. Když uviděl plášť, se vším tím sametem a hedvábím a zlatými

výšivkami, začal tak žárlit, že krejčího Gersona okamžitě povolal k sobě do nebe, aby mu ušil ještě nádhernější. „Ano, a tam teď sedí, Hermann Gerson, a pracuje na novém plášti.“

„A je s námi příbuzný?“ chtěl jsem vědět. To všechno by se nestalo, kdyby můj dědeček poctivě řekl: „Ne.“ Gersonů je jak písku v moři. Ale dědeček nedokázal odolat tak pěknému příběhu, a proto odpověděl: „Samozřejmě! Všichni Gersonové jsou spolu spřízněni. Ten slavný Bazar módy na Werderském náměstí, určitě ho znáš, ten založil právě tenhle prastrýc Hermann. Když tam řekneš jeho jméno, darují ti zaměstnanci velký kus čokolády.“

Samozřejmě jsem znal Bazar módy Gerson. Vždyť moji rodiče pracovali v konfekci. Hovory u stolu v Klopstockově ulici se často točily kolem témat z jejich oboru. Tento obchodní dům, tolik jsem pochopil, byl ve světě módy mírou všech věcí, jen nejdražší látky a ti nejlepší zákazníci. Co se tam prodávalo, rozhodovalo o tom, co bude nosit fajnová společnost a za sezonu či dvě i zákazníci firmy Gerson & Cie. Jednou jsem s rodiči šel kolem, po obchodní návštěvě na Fojtském náměstí, centru berlínské konfekce. Před dveřmi stál muž v nádherné uniformě. Nebyl to ale žádný generál, nýbrž tam byl proto, aby zákazníkům otvíral dveře. „Takovouhle firmu kdyby tak člověk měl,“ prohodil tatínek. Ale že je to naše příbuzenstvo, o tom mi nic neprozradil.

Nebyl to společenský lesk módního domu, který mě tak neodolatelně lákal. Byla to čokoláda. I když jsem tenkrát ještě neznal onen ustavičný hlad.

Co skutečně znamená jméno Gerson, to jsem se dozvěděl teprve za čtyřicet let.

Domníval jsem se, že cestu od Maxe Gersona & Cie až k Fojtskému náměstí znám. S rodiči jsem tamtudy už několikrát šel. Po Lipské přes dvě příčné ulice a pak vlevo do Jeruzalémské. Její jméno jsem si pamatoval, protože tatínek na této křižovatce vždycky pronesl tutéž větu: „Všechny cesty vedou do Jeruzaléma.“ Jako dítě jsem nevěděl, že tím naráží na početné Judskis, kteří tam měli své obchody, ale chápal jsem, že to musí být vtip, protože maminka, sehraná partnerka, se pokaždé té chabé pointě zasmála. Ach, ten roztomilý smích dcerky z penzionátu se stydlivě odvráceným obličejem a s rukou před ústy!

Od Fojtského náměstí k Werderskému mi už cesta nebyla tak jasná.

Tím jsem se však nedal odradit. Vždycky jsem měl tendenci přeceňovat své síly, jakmile jsem měl před očima nějaký cíl. Před mým prvním vystoupením v Umělecké kavárně mi řekla rezolutní Rézi Langerová: „Jen žádný strach, Gersone, velikášství je půlka úspěchu.“

Zatímco tatínek cosi vyřizoval v kanceláři, povídala si maminka s šéfovou „pravou rukou“ a správcem skladu Grämlichem, vojensky řízným mužem, který měl ohromující schopnost zapichovat si do paží jehly a nehnout při tom ani brvou. Velice jsem ho kvůli tomu obdivoval a ještě si pamatuji své zklamání, když jsem se dozvěděl, že má místo paže protézu. O originál přišel v německo-francouzské válce.

Byl jsem tedy ve skladu sám a hrál si tam na schovávanou. To si aspoň mysleli rodiče, a nedělali si proto o mě žádné starosti. K této hře jsem ještě nikdy nepotřeboval partnera. Někdo, kdo by mě opravdu hledal a třeba také našel, by mě jen rušil. Ve své fantazii jsem si uměl vymyslet ty nejnebezpečnější pronásledovatele a současně jsem si mohl být jist, že mě neobjeví.

Když pak rodiče chtěli odejít a hned mě nenašli, mysleli si nejdříve, že jsem se obzvlášť dobře schoval. Jako bych svého netrpělivého otce slyšel, jak volá: „Tak, Kurte, to by stačilo. Přestaň s tou hloupostí.“

Ale já už tam nebyl. Byl jsem na cestě k módnímu obchodnímu domu.

Až na Fojtské náměstí jsem to zvládl bez problému. Ale tam, kde mi kašna uprostřed náměstí zabránila, abych mohl pokračovat přímo dál, jsem ze správné cesty sešel. Už brzy mi obchody a domy vůbec nepřipadaly povědomé. Bylo by bývalo rozumné, abych někoho poprosil o pomoc. Text jsem přece uměl: „Jmenuji se Kurt Gerson, Klopstockova ulice 19.“ Ale já onoho dne nebyl rozumný. A nestal jsem se jím po celý svůj život.

Šel jsem dál a dál, pravděpodobně stále stejnými ulicemi. Dlouho jsem věřil, že za příštím nebo přespříštím rohem přece jen najdu svůj cíl. Ale i když toto přesvědčení postupně sláblo, přesto jsem nebyl ochoten to vzdát. Byl jsem zvyklý vymýšlet si scénáře, v nichž jsem sám hrál hlavní roli, a neuměl jsem si představit, že by právě tenhle příběh měl skončit bez happy endu.

Po nějaké době jsem se dostal na Zámecké náměstí mezi císařským sídlem na jedné straně a konírnou na straně druhé. Před strážními budkami vedle vchodu do zámku stáli nehybně dva vojáci v modrých uniformách a zlatem zdobených helmách s kovovou špicí, takzvaných piklhaubnách. O pár kroků dál stáli dva doširoka rozkročení četníci

s pažemi založenými na zádech. Nebylo tak úplně jednoznačné, kdo tam koho hlídá.

Tak tady jsem měl své četníky, o kterých mi stále vštěpovali, že je mohu kdykoli požádat o pomoc. Ale přístupu k nim bránily těžké železné řetězy a já se neodvážil je překročit. Sedl jsem si na jeden ze sloupků, na nichž byly upevněny, a konečně se oddal svému zoufalství. Nevím, co jsem oplakával víc: skutečnost, že jsem nenávratně zabloudil, nebo ztrátu čokolády, kterou už nikdy nedostanu.

Žena, jež mě oslovila, je v mé vzpomínce princezna. Ačkoli to samozřejmě byla docela obyčejná kolemjdoucí. Jedině princezna mohla na moje vzlykavě vykoktané vysvětlení – Gerson, obchodní dům, čokoláda – zareagovat tak, že se ze všeho nejdříve nepostarala, abych našel rodiče, nýbrž sáhla do kabelky a vytáhla krabičku s lahůdkou, jakou jsem ještě nikdy nejedl. Však jsem také po celý svůj život nemiloval žádnou sladkost tak jako nugát.

Ještě něco, co už nikdy nedostanu.

Vyhubování, které jsem si zasloužil, se nekonalo. Rodiče byli příliš šťastní, že mě našli živého a zdravého. Tatínka jen zlobilo, že kvůli mně zalarmovali policii a museli ten poplach zas odvolat. Připadal mu nerozumný a on v žádném případě nechtěl být nerozumný.

„Jak jsi jen přišel na tak ztřeštěný nápad?“ ptala se maminka. Až mnohem později jsem jí prozradil, že za to mohl příběh jejího otce.

V Terezíně se nedá zabloudit. Známe každý kout naší vězeňské cely. Všichni jsme přijeli na stejné nádraží. Víme přesně, kolik kroků je to tamodtud ke „šlojsce“ v Hamburských kasárnách. Nebo že u Hannover-ských kasáren byl časně zrána cítit čerstvý chléb z Ústřední pekárny. Hned vedle, u Magdeburských kasáren, kde sídlila rada starších, mohl člověk dokonce čichat pravou kávu. A pokud bychom uvěřili terezínským fámám, tak by mohl ucítit i docela jiné lahůdky. U Horní vodní brány, která jako všechny brány v Terezíně není žádným průchodem, nýbrž závorou, to už zavání dezinfekčními prostředky z nemocniční stanice ve Vrchlabských kasárnách. Člověk mívá Dolní vodní bránu, odkud vede silnice až do Prahy – čistě teoreticky, neboť pro nás silnice nikam nevedou –, pak už musí zabočit zas doleva, kolem Drážďanských,

Podmokelských a Ústeckých kasáren. Tím už Terezín skoro obešel. Chybí jen poslední krátký kus cesty: rovně zpátky k železniční stanici. Kde vlaky nejen přijíždějí, nýbrž i odjíždějí. Je to cesta, po níž projde každý, dřív nebo později.

Ne, v Terezíně se nedá zabloudit. Tady je všechno uspořádáno s vojenskou precizností. Jak se to na pevnost patří. Ulice jsou do pravého úhlu. Patnáct ulic.

L1, L2, L3, L4, L5, L6. To jsou podélné ulice, L jako německy Längsgasse.

A jiným směrem: příčné ulice, Q jako německy Querstrasse. Q1 až Q9. Víc jich není.

Jen když tu byl Červený kříž a na jeden den se všechno změnilo, převlékly se i ulice. Vymysleli pro ně jména, a dokonce kvůli tomu uspořádali soutěž. Horská ulice. Jezerní ulice. I když tu nemáme vůbec žádnou horu ani žádné jezero. A kdybychom je měli, stejně by nám k němu zakázali přístup.

L3-24, to je naše adresa. 24. dům ve 3. podélné ulici. Známý také jako kasárna géníů. Stojí přímo na Tržním náměstí, ačkoliv z výhledu nic nemáme. K nám se chodí tak, že se vejde do kasáren a zadním vchodem zas ven. Když se pak ocitnete ve dvoře, tam, kde vyhrabali latrínu, stojí vlevo malý domek. Velká místnost v přízemí je plná postelí, tak rozbitých, že se nedají použít už ani v Terezíně. Nesmíme je však ani rozebrat a zatopit si s nimi. Někde jsou zaregistrované a někdo by mohl přijít na nápad je přepočítat. Dřevěné schodiště vede do horního patra. Čtvrtý schod odzdola chybí. To se musí vědět, neboť na schodišti už dávno žádné světlo nesvítí. Nahoře je šest mrňavých pokojíků. Kdysi, když tu ještě vládli Rakušané, když ještě existovalo Rakousko, byl v domečku garnizonní nevěstinec a v komůrkách obsluhovaly dámy své zákazníky. Dnes to jsou byty. Člověk musí být prominent A, aby jeden z nich dostal.

Tady se tomu říká *kumbál*. Nebo taky *kumbálek*, když je obzvlášť maličký. Pokoj jen pro nás.

Máme dvě postele nad sebou – vedle sebe by se sem nevešly –, máme dvě židle a dvě krabice od margarínu, které postaveny na sebe předstírají stůl. Přirozeně to tu nevoní po růžích nebo jarním šeríku. Latríny zkrátka smrdí. Ale v Terezíně smrdí všechno. Člověk si zvykne. A deset tisíc lidí nám závidí naše luxusní bydlení.

Jestli má Olga pravdu a válka skončí dřív, než pošlou do Osvětimi

i nás, jestli budu dělat ten film a budu práce trochu protahovat, jen trochu, aby mi nikdo nemohl vytknout sabotáž, jestli budu mít štěstí, jestli se stane zázrak, jestli, jestli, jestli – pak se budu tomu L3-24 smát. Budu zpívat „V bordelu, kde jsme bydleli“. A všechny detaily mi budou připadat už jen směšné.

Pokud přežiju, stane se Terezín anekdotou. Jako se beztak každý život nakonec smrskne v anekdotu.

Pořád tytéž příběhy z mládí, stokrát vyprávěné, až se – otřepaný revuální skeč – skládají z pouhých point. S tím, co se skutečně stalo, už dávno nemají nic společného. Poškrábaná, příliš často předváděná kopie. „Tak to bylo,“ říkáme, ale tak to nebylo. Možná tak nějak přibližně. V lepším případě.

A pak jsou tady ty druhé příběhy, jiný příběh, o němž se nemluví, a který už právě proto nemůžeme nikdy zapomenout.

Vůně pečených brambor, když se prochází kolem dveří domovníkova bytu. Heitzendorff, jak nám cosi spravuje v kuchyni, skvrna od potu na jeho tričku, mapa s rostoucími kontinenty. Můj mazlíček lev, čím dál víc vypelichaný, až jednou se už nedá opravit a já ho pochovám v parku Tiergarten pod hromadou podzimního listí. Mrtvý holub. První pointa, kterou se naučím: Jsem ospalý klokánek. Vozka, který na křižovatce mlátí vyčerpaného koně. Zatmění Měsíce roku 1906, kdy všichni zíráme na nebe, jenže pak v rozhodujícím okamžiku přijdou husté mraky. Dr. Bellinger, který nám ve fyzikálním kabinetu chce předvést pružný ráz a vymkne si přitom ruku. *Hlupák je, kdo u sum užije adverbium*. První Zeppelin nad městem a moje závist vůči Kallovi, který smí vyjet na Tegelskou střelnici, a tudíž být svědkem přistání. K narozeninám dostanu draka, a ten hned první den zůstane viset na stromě. Zkouška odvahy, totiž spolknout žízalu, a jak se tomu snažím uniknout. Ohňostroj, při němž se s výkřikem vytrhnu ze spaní, a maminka mi říká: „To je nové století.“ A už tady nedokážu rozlišit, jestli si vzpomínám na to probuzení – tenkrát by mi nebyly ani tři roky –, nebo jen na vyprávění o něm.

To bylo mé mládí. Víc tam nebylo.

Příliš málo vzpomínek na maminku. Ani si neumím vybavit její tvář. Jen pár vnějších drobností. Jak při kašli držela pěstičku před ústy, takže to vypadalo, jako by chtěla diskrétně vyplivnout třeshňovou pecku. Našrobené bílé halenky, které nosila při oficiálních příležitostech; tehdy

jsme se k ní nesměli přiblížit moc blízko, a když jsme to přesto udělali, šustila. Že si neuměla zapamatovat slovo *conférencier* a místo toho říkala *konferencer*. Ale to bylo až později, po válce.

„Vzpomínám si,“ říkáme, ale není to pravda. Ne tak docela. Skládáme něco – tady střih, tam zatmívačka – a přepisujeme ten výjev tak často, až se nám hodí do scénáře. Co nám zůstane v paměti, nemá se skutečným zážitkem nic společného, asi jako divadelní kritika s představením, které popisuje. Nejsme objektivními zpravodajci.

Ale nic jiného nám nezbyvá. Doslova. Když se hra jednou dohraje, nic nezbude. Jen kritiky, které bychom jednou rádi náležitě roztřídili, ale nikdy se k tomu nedostaneme. A když jednou ty zažloutlé stránky přeče jen vytáhneme z kartonové krabice, pak je v nich většinou jen řeč o hlavních rolích, všechno ostatní spadá pod „*dále hráli*“.

Dále hráli: služky, kuchařky a ostatní personál. Nedokážu se rozpo-
menout ani na jediné jméno. Služky nosily bílé zástěry a říkaly mamince „milostpaní“. Vždycky jsem chtěl vědět, proč tatínka oslovovaly „pane Gersone“, a ne „milostpane“, což by mělo svou logiku. Jestli na to byla nějaká odpověď, pak jsem ji zapomněl.

Dále hráli: ansámbl představující učitele. Obvyklé typy, nic mimo-
řádného. V nějakém filmu bych je také jinak neobsadil. Mezi nimi pár jednotlivých masek: lstivý ředitel s vousem a là Theodor Herzl; dr. Bel-
linger, jemuž se přírodovědné experimenty povedly jen málokdy; tělocvi-
kář jménem Ehrbar, který si na mě zasedl. Možná kvůli mé nešikovnosti,
možná proto, že jsem se jmenoval Gerson.

Chtěli nás připravit pro život, ten se však nechoval podle jejich učebnic.

Dále hráli: tři desítky spolužáků, z nichž jsem po válce už žádného
neviděl. Nebyli jsme ročník pro abiturientská setkávání. Několik příbuz-
ných, kteří všichni zřejmě měli napsaný stejný text: „Ten chlapec ale vy-
rostl!“ A kromě toho...

Každého figuranta si člověk nemůže zapamatovat.

U velkých her stojí často na konci seznamu osob: *Vojáci, obchodníci, lid*. Není to špatný popis. Při zpětném pohledu přece víc nezbude.

Ale přece, jistě. Ten večer s dědečkem. I s jeho nepříjemnou předehrou.

Měl jsem chronický zánět krčních mandlí – *Angina tonsillaris*,

koneckonců jsem studoval medicínu – a musel jsem si je dát odstranit. To byla tenkrát, roku 1904, nejen bolestivá, nýbrž i nebezpečná procedura. Rodiče se o mě velice strachovali. Když si maminka jednou myslela, že nejsem v pokoji, zeptala se doktora Rosenbauma: „Je to životu nebezpečné?“ a on jí odpověděl: „Jen ve vzácných případech.“

Okřídlen svou živou fantazií jsem se tudíž už viděl, jak ležím v rakvi, a rozhodl jsem se, že sepíšu závěť. Obyčejná stránka ze školního sešitu mi pro mou poslední vůli nepřípadala dost důstojná, a tak jsem tajně vytrhl list z mamčinu starého památníku s jeho stínovými siluetami a malovanými květinovými girlandami. Říkal jsem si, že dřív než maminka objeví svatokrádežné poničení této pečlivě uchovávané památky na dobu v penzionátu, budu už dávno po smrti, a tudíž se nemusím obávat trestu. Už nemám nejmenší tušení, jaké poklady jsem tenkrát komu chtěl odkázat.

Moje první závěť zůstala také mou poslední. Později, když se smrt velmi reálně přiblížila, nemělo už smysl něco uspořádávat.

Operace sama byla sice hodně nepříjemná, ale zdaleka s sebou nepřinesla pekelná muka, jak jsem si je maloval. Když jsem se v nemocnici Charité probudil z narkózy, vedlo se mi vlastně docela dobře, když odhlédnu od potíží při polykání. To jsem ale nikomu neprozradil, nýbrž hrál jsem svou roli rekonvalescenta s jednou zcela zvláštní nuancí. Představoval jsem mladého hrdinu, který nelidskou bolest snáší se stoickou statečností. Když se mě ptali, jestli mám bolesti, jen jsem němě zavrtěl hlavou, ale tak, aby každý musel poznat: ve skutečnosti jsou nelidské. Vzor pro tuto roli pocházel z jedné knihy pro mládež o selské válce, z níž nám občas předčítal náš učitel poslední hodinu v sobotu. V ní pronášel smrtelně zraněný mladý hrdina skomírajícím hlasem svá poslední slova: „Svoboda je důležitější než život.“ Načež si „dědek“ Krüger setřel ze zbrázděné tváře tichou slzu.

Svou hrdinskou roli jsem – aspoň zpočátku – nehrál proto, abych tím něco získal. Prostě to odpovídalo mému smyslu pro dramatickост. Ale pak jsem zjistil, že má neplánovaný, ale nejvýš příjemný vedlejší efekt. Na rodiče udělala má domnělá statečnost takový dojem, že mi naslibovali všechno možné. Jen když se zas uzdravím. Hrál jsem dál svou roli, zůstal věrný zvolenému charakteru a šeptem prohlašoval, že nemám přání žádná. Což rodiče ještě víc utvrdilo v přesvědčení, že pro mě musí udělat něco pěkného.

Doma na mě čekala kovová železnice. Věrná napodobenina císařského

dvorního vlaku včetně kolejí, lokomotivy, tendru a salonního vagonu. Přál jsem si ji letos k narozeninám, ale nedostal ji, protože byla příliš drahá. V mých vzpomínkách se s tímto drahocenným dárkem přesto spojuje i pocit nudy. Vlastně se dal vláček jediné mechanicky natáhnout a nechat jezdit do kruhu. Některá přání jsou v představách vábnější než jejich naplnění. Na tom nemohla nic změnit ani firma Märklin.

Z čeho jsem byl opravdu šťastný, bylo něco jiného, co jsem dostal k uzdravení. A na ten nápad přišel dědeček.

Vyšli jsme si. Jen my dva. „Večer mezi muži,“ řekl. „Obleč si frak, dnes se budeme pohybovat v lepších kruzích.“ Bylo mi sedm a měl jsem námořnický obleček.

Maminka měla pochybnosti. Hlavně proto, že jí dědeček nechtěl prozradit, co má se mnou za lubem. „Nemůžeš s ním zajít do zoologické zahrady jako rozumný člověk? Nebo do muzea? Musí to být zrovna v noci?“

„Musí,“ prohlásil dědeček. „Loupežnické špeluňky, kde se miníme zpít do nemoty, dřív neotvírají.“

Takovýmhle věcem maminka nerozuměla. Vždyť to právě bylo to zvláštní, že se venku už setmělo. Že to bude dobrodružství. V dobu, kdy se jinak ozývalo: „Umýt, vyčistit zuby, spát!“

Když jsme vyšli z domu, zapálil si dědeček nejdřív doutník a nastavil pouzdro i mně. „Také jedno havana, pane řediteli?“

„Děkuji, pane kolego,“ odpověděl jsem. „Jsem zvyklý na lepší druhy.“ Improvizace mě ještě nikdy nezaskočila.

Děda se tak smál, až se zakuckal kouřem. „Jsi prima,“ řekl. Moje nejlepší kritika.

Pak jsme šli na večeři do restaurace s velmi vznešenými číšníky. Dědečka znali a vítali ho hlubokými úklonami. Pane Riese sem, pane Riese tam. Ještě cítím úlek, když mi jeden vrchní přisunul židli pod zadek, když jsem si sedal.

„Plzeňské jako vždy, pane Riese?“ zeptal se.

„Dvě plzeňská,“ požádal dědeček. „Můj mladý kolega a já si chceme přituknout.“

Dosud jsem ochutnal pivo jen jednou a jeho hořká chuť mi připadala odporná. Ale když se číšník vrátil se dvěma sklenicemi, byla v mé limonáda. Dědeček personál důkladně instruoval.

Vzájemně jsme si slavnostně připili. Pak dědeček mávl rukou pro jídelní lístek. Ten byl tak veliký, že jsem ho stěží udržel, a u většiny věcí, které tam byly uvedeny, jsem nevěděl, co znamenají.

„Měl bych objednat za vás, pane konzule?“

„Kdybyste byl tak velice laskav, pane tajný rado.“

Asi jsem ve skutečnosti tak pohotově neodpovídal. Ale takhle na to vzpomínat mi dělá dobře.

Je to zvláštní: Člověk v životě tisíckrát obědval nebo večeřel – a stokrát hladověl v poledne i večer – a většina těchto jídel mu zmizela z paměti už ve chvíli, kdy je ještě ani pořádně nestrávil. Báječné jídlo, které dědeček toho večera pro mě zvolil, jsem nikdy nezapomněl a za hladových nocí jsem je v kulinářském sebeukájení stále znovu ochutnával.

Lososová majonéza, nezdravě tučná, ale neodolatelná. Posypaná špičkami kopru a slabounce ochucená česnekem. K ní se podával čerstvý křupavý chléb, a ten byl opravdu ještě teplý, což mi připadalo jako obrácení přírodního zákona. Chleba byl přece teplý jen ráno.

„Chutná vám, pane řediteli?“

„Děkuji za optání, pane generále.“

Dokonaleji ten večer nemohl začít.

Protože to byl teprve začátek. Sotva jsme zvládli majonézu, objevil se znovu jídelní lístek a já si měl vybrat zákusek. Tentokrát mi pojmy nemusel nikdo vysvětlovat. Ve sladkostech jsem se vyznal. Ovšem z té přemíry nabídky jsem byl bezradný. Pokud bych si objednal něco lákavého, pak by to současně znamenalo, že už si nemůžu objednat něco jiného, stejně svůdného. Takový nápor na mou rozhodovací schopnost byl nad moje síly.

Dědeček ten problém vyřešil bravurně. „Přineste ode všeho kousek,“ požádal.

Nebylo by to špatné, pokud by se život dal žít à la carte.

Zákusky přišly na obrovském stříbrném podnosu s mnoha jednotlivými talířky a mističkami. Nezvládl jsem ani polovinu. „Nevadí,“ prohlásil dědeček. „Náš večer teprve začíná. Pokud by Vaše Excelence byla té lásky – naše drožka čeká.“

Tenkrát jsem byl, což je v tomto věku asi nevyhnutelné, infikovaný baci-lem železnic; proto také rodiče dodatečně splnili mé narozeninové přání.

Když drožka zastavila před nádražím u Friedrichovy ulice, na jeden bláznivý okamžik jsem si pomyslel, že dědeček chce se mnou odcestovat. Už jsem nás dva viděl, jak v lůžkovém vagonu lezeme do postelí, což bylo tehdy jedním z mých velkých snů.

Ale náš cíl se nalézal naproti: hotel Central, tato vilémovská přepychová budova, měšťanský palác, zabírající pro sebe hned dvě ulice. A v hotelu Central varieté *Zimní zahrada*. V průběhu let jsem v tomto varieté navštívil mnoho představení, viděl jsem Rastelliho a popadal se za břicho smíchy u Otty Reuttera. Ale už nikdy jsem nebyl tak fascinován, tak okouzlen jako tenkrát poprvé.

Již ten muž, který nás vedl na naše místa! Že měl na sobě nádhernou uniformu, to nebylo nic zvláštního. Uniformy byly vidět všude. Dokonce i lokajové vypadali jako převlečení za vojáky. Ovšem řády na mužově hrudi nebyly žádné řády, nýbrž bonbony, zabalené do pestrých papírků. Když dostal spropitné, jeden z nich si utrl a daroval mi ho. Ocítl jsem se v pohádkovém světě dřív, než se zdvihla opona.

A pak to představení! Jeden zázrak za druhým! Byl tam medvěd, co jezdil na kolečkových bruslích. Dívka, stěží starší než já, žonglovala s hořícími pochodněmi. Taneční pár, který se zřejmě pohádal, protože muž pořád odhazoval ženu od sebe, tak zprudka, že žena letěla vzduchem a přistála znovu na nohou až po několika otočkách. „To jsou Apači,“ pošeptal mi dědeček. Pokládal jsem to za jeden z jeho žertů, vždyť Apači jsou indiáni a nosí pérové čelenky, jako sedmiletý jsem něco takového už věděl.

V našem kabaretu vystupuji dnes sám v kostýmu Apače. Červeným šátkem se dá diskrétně zakrýt, že moje dvojité brada se hladem změnila v ošklivou povislou kůži.

V programu vystoupila i jedna zpěvačka. Nechápal jsem, proč se diváci – zejména muži – po každém refrénu řehoní jak blázni, ale obdivoval jsem blýskavé kameny na jejích šatech. Považoval jsem je za pravé diamanty.

Byl jsem okouzlen. Beznadějně jsem propadl jevišti.

Poslední číslo před přestávkou – později jsem často zažil, jaké rozhořčené hádky se vedou za kulisami o toto prestižní místo v programu – byl „neuvěřitelný a jedinečný Carl Hermann Unthan“. Už ne zcela mladý muž vystoupil po tomto ohlášení z kulis, na sobě neměl žádný nádherný jevištní kostým, v nichž se umělci před ním producírovali po jevišti. Ani neměl frak jako konferenciér. Jen zcela obyčejné černé sametové sako.

Ale sako – všiml jsem si toho, až když mě na to dědeček upozornil – nemělo rukávy. Tam, kde by na ramenou bylo jejich místo, splývala látka dolů jako pláštěnka. Narodil se totiž bez rukou, jak vysvětlil konferenciér, přesto se vypracoval na jednoho z nejúspěšnějších varietních umělců tohoto světa.

Nejdřív předvedl svůj všední den, učesal si nohama vlasy, akrobatickými krkolomnými pohyby si nasadil klobouk atakdále. Pak přišly na řadu opravdové cirkusové kousky. Pistolí prostřelil srdce na hrací kartě a pak – za víření bubnů a tuše – přišla naprostá senzace: Posadil se do křesla a jeho světlovlasá asistentka před něho postavila stoličku. Na ní ležely housle a smyčec. A pak Carl Hermann Unthan začal hrát na housle. Nohama. Jako by to bylo úplně samozřejmé. Nedal se vyvést z klidu, ani když mu praskla struna. Přinesli mu jiné housle, on začal skladbu znovu hrát od začátku a bezchybně ji dohrál do konce. Bouřlivý potlesk. Ovace vestoje. Dědeček mě musel vzít na ramena, abych viděl, jak se Carl Hermann Unthan se skromným úsměvem stále znovu uklání.

Ne že bych si býval to jméno už tenkrát zapamatoval. To se mi vrylo do paměti až o několik let později, kdy jsem musel zjistit, že neuvěřitelný a jedinečný pan Unthan je neuvěřitelný a jedinečný idiot.

Onoho večera v *Zimní zahradě* jsem poprvé zažil ten nádherný divadelní pocit, pro který neexistuje pojmenování. Choroba, kterou si my herci na jevišti s gusem protpíme, se jmenuje tréma. Ale jak se jmenuje obdobný pocit u diváka? Když se chce dívat, ale ze samého vzrušení už se dívat nemůže, ono rozechvění a radování spolu s herci, spoluprožívání, pocit, že tam nahoře na jevišti se všechno děje jenom kvůli mně, jenom pro mě samotného, a současně se cítit podněcován reakcí těch druhých, cítit, jak se vzájemně rozpalujeme při jásání i při zoufání, cítit, že jsme u toho – proč náš jazyk pro to nemá jméno?

Samozřejmě se to neděje pořád. Většinu představení si jen odse-díme. Na jevišti herci hrají jako o život a v hledišti abonenti myslí jen na to, do jaké restaurace by si po představení rádi zašli. Ale občas, když na jevišti stojí takový Werner Krauss nebo medvěd na kolečkových bruslích nebo houslista bez rukou, pak čas od času vzniká magie. Kdo o takovém večeru sedí v divadle, ten mu propadne na celý život.

Byl jsem jako očarováný, tohoto večera všech večerů. A to jsem měl vrchol ještě před sebou.

Byla tam bílá stěna, vlastně jen plátno a na něm se objevovaly obrazy.

Obrazy, které se hýbaly. Které vyprávěly příběh.

Nějaký muž držel proslov. Slovům nebylo rozumět, ale v orchestru si jeden hudebník nasadil na trubku dusítko a nechal ji mečet. Pak hráč na bicí bušil do činelů a na plátně vykovávali železo. Vyráběl se obrovský granát, tak velký, že se do něho mohlo vstoupit. A pak zasunuly hezké dívky granát s pasažéry do děla. Hezké dívky musí být. Spíš by si člověk odřekl film v kameře než je.

Pak zabourily plechové nástroje Marseillaisu a jedna z dívek mávala trikolorou. Vzpomínám si na její modro-červenobílou barvu, ačkoli filmy byly tenkrát ještě černobílé.

A pak tu byl Měsíc, velký živý obličej a pak: „bum!“ udělal velký buben a Měsíci vězel v oku granát. Asi jsem úlekem vykřikl, protože dědeček mě pohladil po hlavě a uklidňoval mě: „To je v pořádku, Kurtíčku, to je v pořádku.“

Najednou všichni cestující usnuli. „Víš, kolik hvězd,“ zpívaly housle, nad spícími zakroužil meteorit a na měsíčním srpku – neboť také Měsíc už měl svůj měsíc – kývala nožkama víla.

Spící nic z toho neviděli, ale probudili se a dali se do prozkoumávání Měsíce. Jeden zapíchl deštník do země a deštník rostl a rostl jako obrovská houba. Pak přišli Měsíčníané a bylo třeba je porazit, což nebylo obtížné. Stačilo dát jim ránu – triangel přitom pokaždé udělal „Cink!“ – a nezbylo z nich nic než obláček kouře. Ale bylo jich příliš mnoho a při své přesile dokázali cestující zajmout a odvést je ke svému vládci. Tenkrát jsem Kalla ještě neznal, ale když si vzpomenu na tento výjev, vidím jeho, jak hraje měsíčního krále.

Cestujícím se však přece jen podařilo uprchnout, vyšplhali zpátky do granátu, převalili ho přes útes do propasti a spadli zpátky na Zem. Přistáli v oceánu, ale neutopili se, nýbrž se vynořili z vody a jakási loď je odvěkla do přístavu. Orchestr bezdůvodně spustil císařskou hymnu a pak se rozsvítila světla a zázrak skončil.

Nějak jsme se museli dostat domů. Maminka určitě zůstala vzhůru. Zcela jistě dědečka hubovala. „Víš, kolik je hodin? Chlapec musí zítra ráno zas do školy, a jak je cítit kouřem, to je přece odporné.“ Určitě jsem chtěl vyprávět o svých zážitcích a nesměl jsem. „Zítra je času dost, teď se bude spát.“ Možná jsem z rozčilení neusnul. Nebo se mi něco zdálo. O Měsíčníanech a o lososové majonéze a o muži bez rukou.

O tom všem už nic nevím. Také to není důležité. Důležité bylo jen jedno: viděl jsem svůj první film.

Nevím, jako dlouho tu už sedím a snažím se přemýšlet. Ne tak dlouho, jak mi připadá. Okno je otevřené, ale neslyším nikoho kadt. Starý Turkavka, který má klozet na starosti, kupodivu právě neodříkává ten pořád stejný text, jenž představuje celou jeho úlohu: „Prosím, dbejte na čistotu. Prosím, dbejte na čistotu. Prosím, dbejte na čistotu.“ Všude je ticho.

Lidé jsou zřejmě ještě v práci.

Proč mě nemůžou přidělit do nějaké dílny jako všechny ostatní? Do truhlárny nebo do kartonáže? Jít tam, dostat příkazy, provést je. Všechno by bylo mnohem snazší. Štípat slídu, nebo v prádelně skládat prostěradla. Cokoliv. Jen nebýt režisér. Jen nemuset myslet na ten prokletý film.

Je tady dílna, kde celý den lepí květiny z papíru. Aby v krematoriu mohly na rakvích ležet kytice. Pro každého mrtvého jedna kytice. Tam budou mít pořád práce dost. Pro mě jednou vyrobili chryzantému. Protože v *Kolotoči* máme ono prastaré číslo a v něm – své starosti bych chtěl mít – musela být na fraku za každou cenu bílá chryzantéma. Proč tam nemůžu pracovat?

Nebo na ortopedii vyřezávat umělé nohy? Dělají lepší, než jaké jsme dostali tenkrát my v domově pro mrzáky. Umělecká díla. Jen jim to dlouho trvá. Než nohu dokončí, je tělo k ní náležitější často už v Osvětimi.

Nebo práce v zemědělství. Při ní se člověk aspoň dostane ven za zdi. I když ze zeleniny, kterou tam pěstují, nikdy nedostane ani ukousnout.

Někde. Úplně jedno, kde. Proč nemůžu mít zaměstnání jako všichni ostatní?

Protože mám obě ruce levé, proto. Nesprávně zkonstruovaný mozek. Protože neumím nic jiného než divadlo a kino.

Protože jsem glumskopp.

Zvenku ani hlásku. Jako by deportovali celé město a mě tady zapomněli. Kolik je asi hodin?

Nikdo z nás nemá hodinky. Komu je neukradli, ten je vyměnil. Jedny hodinky: dvě brambory. Když jsou zlaté, možná i tři. Není to dobrá cena, ale hodinky se nedají jíst. Tady hodinky stejně nejsou zapotřebí. Když ti řeknou, co máš dělat, řeknou ti taky, kdy to musíš udělat.

Mám udělat, co mi řekli?

Na to musím teprve přijít. Jestli jsem dost statečný, abych řekl *Ne*. Dost hloupý, abych byl statečný. Musím přemýšlet. A ne se blaženě převalovat ve vzpomínkách.

„Jsi v kině,“ říká Olga, když jsem se zas jednou ponořil do myšlenek. Jsme spolu dvacet let a máme svůj vlastní jazyk. Když se hádáme – ne, nehádáme se, pro něco takového je Olga naprosto bez talentu –, když spolu diskutujeme, stačí nám při tom narážky. Probíráme svou kontroverzi jako text hry pro obnovené uvedení. Odpovídáme i na repliky, které ten druhý ještě ani nepronesl.

„Jsi v kině“ znamená „utíkáš před skutečností“. Dokud sedím v *Zimní zahradě*, neexistuje žádný Rahm. Když se přesto začnu bát – dědeček sedí vedle mě a já ho můžu kdykoli vzít za ruku.

Chtěl bych být pořád v *Zimní zahradě*.

Peter Lorre, který si píchá morfium, a když to nepomáhá, tak i něco jiného, mi jednou vysvětlil: „Bez silné záclony je světlo příliš pronikavé.“ To bylo v jeho hotelovém pokoji, v té laciné cimře, kde neměl ani židli, aby si na ni odložil šaty. Teď sedí v Americe a jí každý den biftek s cibulí.

Když jsem byl malý, přetáhl jsem si peřinu přes hlavu, aby mi nemohl ublížit černý muž. Pomáhá to, dokud je člověk dítě.

Už nejsem dítě. Je mi čtyřicet sedm let. Jsem starý člověk.

Naše mládí skončilo v létě 1914. Pak už tu nebyl žádný svět, v němž by člověk mohl být mladý. Udělali z nás dospělé, jako se z krávy dělají salámy.

Začalo to všeobecným jásotem. Vojenské kapely s těmi svými janičárskými vozembouchy vyhrávaly i přesčas. V hlavních pušek vězely květiny. I počasí se zúčastnilo. Slunce zářilo každý den z modré oblohy, aby si dívky tvořící čestný doprovod mohly oblét ty nejvzdušnější bílé šaty. V oněch dnech byla všude spousta cti. „Pořád víc cti a pořád méně panen,“ komentoval to Kalle. Ten výrok někde zaslechl.

Můj programově skeptický otec se náhle změnil v patriota. „Koneckonců jsme přece všichni především Němci,“ zněla jeho nová průpovídka. Zakoupil si mapu, aby mohl barevnými špendlíky zaznamenávat postup polního tažení. Vůbec poprvé jsem zažil hlasitou výměnu názorů mezi rodiči. Šlo o válečné půjčky a kolik jich podepsal. Příliš mnoho, jak se mělo později ukázat. V obchodních knihách Gerson & Cie za sebou ještě několik let vlekl dluhy, které kvůli tomu nadělal. Až ho osvobodila inflace.

Válka začala o letních prázdninách. Svět, pro který nás vzdělávali, pro který nám cpali do hlav trigonometrii a latinská slovíčka, přestal existovat. Jenom si toho nikdo nevšiml. A tak jsme o pár týdnů později už zase ukázněně seděli ve školních škamnách. Ted' již oktavání. Většina spolužáků se už holila. Na první pohled se skoro nic nezměnilo. Jen na školním dvoře se nyní každý den vztyčovala vlajka. Fyziku učil starý pán, kterého z důchodu znovu povolali do služby. Dr. Bellinger byl poručíkem v záloze a *ležel v poli*. Což byla formulace, která nám připadala absurdní jen do doby, než jsme na vlastním těle zažili, jak rychle se člověk na frontě odnaučí vzprímené chůzi. V dějepise jsme mohli uniknout nudnému biflování dat tím, že jsme kladli vlastenecké otázky k aktuálním zprávám z bojiště. V němčině jsme se už neučili nazpaměť Schillerovy balady, recitovali jsme jiné básně.

Já recitoval. Světla ramp – ačkoli jsem ten výraz ještě neznal – mě opájela. Jakmile jsem mohl před publikem dramaticky hlaholit, na textu mi nezáleželo. Má prokletá paměť mě potrestala: dodnes jsem ta slova nezapomněl. „Hněv na moři, hněv na souši, hlavu i ruku hněv pokouší, vládci i kováři rozbouří krev, sedmdesát milionů spojil hněv. V lásce i hněvu se držíme skvěle, máme jen jednoho nepřítele... A pak celá třída sborem: „Anglii!“ Za takový blábol si člověk mohl tenkrát vysloužit Řád červené orlice.

Zatímco všude kolem Evropa propadala tomu šílenství, my chodili dál do školy jako jindy. Ale už ne dlouho. Nemohlo to být později než v říjnu, když dr. Kramm povolal oktávu do auly. Naše třída obsadila v aule stěží první dvě řady, ale podle dr. Kramma jedině tak velký sál byl přiměřený významu toho, co nám chtěl sdělit.

Postavil se před nás, odkašlal si a pohladil si vous. Skutečně použil toto gesto z divadelní šmíry, jímž herci v roli otců už před sto lety upozorňovali publikum: Pozor, ted' přijde něco důležitého! Pak rozpráhl ruce, jako by nám chtěl žehnat, a pronesl slavnostním hlasem: „Chlapci!“

Už tohle v nás mělo vzbudit podezření. Neměli jsme však ještě dostatek životních zkušeností, abychom věděli, že nadřízení volí přívětivá slova vždycky, když s námi mají nějaký nekalý záměr. Kdykoli nadporučík Backes řekl „kamarádi“, hledal dobrovolníky do sebevražedného oddílu.

„Chlapci,“ opakoval dr. Kramm, „mám pro vás dobrou zprávu.“

Dobrá zpráva spočívala v nabídce, že můžeme maturitu složit

s předstihem. „Vzhledem k velkým dobám, v nichž žijeme.“ *Dobám*. Množné číslo. Naše epocha byla tak nadživotně velká, že obyčejná *doba* už nestačí.

Již za dva týdny, sděloval dr. Kramm, bychom si mohli zasloužit maturitní vysvědčení. Za předpokladu – nemá prý nejmenší pochybnost, že jeho chlapci touží horoucími srdci po takovém štěstí – za předpokladu, že se následně přihlásíme dobrovolně do armády. Vzhledem k velkým dobám.

Válka stěží začala a jim už chybělo maso do jejich masového mlýnku. První porážky – *porážky*, jaké to nechtěně poctivé řeznické slovo! – spotřebovaly víc lidského materiálu, než se předpokládalo. Takže byl zapotřebí nový přísun. Protože se dobrovolníci už tak houfně nehlásili umřít jako v prvních válečných dnech, vymysleli pro náš ročník nouzovou maturitu. Zas takové zrádné slovo. V oficiálních hlášeních nebyla o nějaké nouzi nikdy řeč. Tam jsme pořád jen vítězili.

Náš premiant, jindy přívětivě nezábavný, nám to slovo vysvětlil. Nouzová maturita se německy řekne Notabitur. Stačí posunout přízvuk z první slabiky na třetí: Notabítur. A to je latinsky, odvozeno od slovesa notare, označovat. Futurum I, třetí osoba, indikativ pasiva. Bude označen. A to čím? Uniformou.

Jejich *nachschrabsel* jako voják? Pro mé rodiče nemyslitelné. Dělal všechno možné, aby mi ten nápad vymluvili. Maminka pro jednu zapomněla na ženskou pokoru, kterou jí vštípili v penzionátu, zapřela si ruce v bok – gesto, které jsem u ní ještě nikdy neviděl – a prohlásila: „Jestli mu to nevymluvíš, Maxi, tak jsi úplně špatný otec.“ Tatínek se musel pochopitelně hodně kroutit, aby uvedl do souladu starost o mě se svým nově objeveným patriotismem. „Jsi ještě moc mladý,“ argumentoval. „Počkej aspoň, až ti bude osmnáct.“ Jako by počet narozenin zvyšoval nebo snižoval šanci dostat do břicha střepinu granátu. V logickém světě by se do války posílaly jen děti. Hůř se zasahují, mají menší plochu.

V rodinách mých spolužáků se vedly obdobné debaty. I tam, kde s vyhlášením války propukl patriotismus ve své nejvirulentnější podobě. Bylo jedno, jak nadšeně někdo řval „Hurá!“ – ochota k oběti rychle klesá,

když jde o vlastní syny. Ti nejhlasitější křiklouni, tak jsem to později zažil v poli, rádi seděli v těch nejbezpečnějších zašívárnách.

Nakonec jsme všichni prohlásili, že chceme sloužit vlasti *chrabrostí a krví*. V jednohlasné, idiotské dobrovolnosti. Strávili jsme skoro sedm let na gymnáziu, a tím jsme se podle dr. Kramma stali „duchovní elitou německé mládeže“, ovšem o válce jsme měli dětinské představy na úrovni cínových vojáků. Vlající prapory a břeskný zvuk trumpet. *Měl jsem kamaráda a Hohefriedberský pochod*. A navíc – tím se dá vysvětlit skoro všechno, co se od té doby v Německu odehrálo – navíc nikdo nechtěl být ten jediný, kdo se neúčastnil.

S jednou výjimkou. Kalle se svými nemocnými plícemi přicházel v úvahu pro *čestnou službu v šedé uniformě* právě tak málo jako svými slabými školními výkony pro maturitu, nouze sem, nouze tam. Pro nás ostatní ve třídě to bylo naprosto samozřejmé, ale lstivý dr. Kramm už viděl ohroženou perfektní statistiku, od níž si sliboval pozitivní zápis do osobní složky, nebo možná dokonce nějaké vyznamenání. „Klidně se přihlas,“ domlouval Kallovi. „Uznají, že máš dobrou vůli, i když samozřejmě nejsi schopen vojenské služby.“

To se schopností si mohla vymyslet jen chorá hlava. Který řezník také strká do svého mlýnku na maso pořád jen nej kvalitnější maso? Jako by se na minu nedalo šlápnout i plochýma nohama.

Nejperverznější formu ověření schopnosti jsem zažil v nemocniční stanici ve Westerborku. Až do čtyřiceti stupňů horečky mohl být nemocný člověk přidělen do transportu. Od čtyřiceti jedna už člověku takové privilegium nedopřáli.

Kalle se tedy dobrovolně přihlásil na vojnu. Což jemu samotnému připadalo jako naprosto směšné. Když kdosi prohlásil: „Ten by s tímhle kašlem sám zahnal na útěk nepřátelskou rotu,“ tak se smál a kašlal tak prudce, jako by chtěl ten špatný vtip potvrdit.

Oni ho skutečně vzali. Ne do služby ve zbrani, tak nároční přece jen byli, ale byla tu přece ještě služba za frontou. Kalla přidělili k polní kuchyni. A ten se mohl přetrhnout smíchy, jak gulášem přispěje k vítězství nad Francouzi.

Ale tak daleko jsme ještě nebyli. Nejdřív byla na řadě naše nouzová maturita.

Maturitní zkouška byla fraška. Rituál, při němž se spiklenecky pomrkávalo, nebral nikdo vážně. Jako kdyby papež, místo aby slavnostně podával mešní víno, pozval svou obec kamarádsky na skleničku.

My všichni, zkoušení i examinátoři, jsme byli na jedné lodi. Strach z obávané maturitní slohové práce zmírnil náš učitel němčiny už předem, když žoviálně žvanil, že téma je samozřejmě přísně tajné a on nám je za žádnou cenu nesmí prozradit, ale my to už zvládneme, on o tom nepochybuje a my, vidí nám to na očích, také ne. A pak, s přehnaným důrazem a ve stylu intrikána na ochotnické scéně, dodal: „Podle toho poznám své Pappenheimské.“ A dvakrát zopakoval: „Pappenheimské!“ Načež jsme všichni běželi domů a ještě jednou si přečetli Schillerova *Valdštejna*.

Nebylo to nutné. Téma znělo: *Osudu svého hvězdy máš v své hrudi – komentujte!*

A na dobrou známku stačilo, abychom větu vztáhli sami na sebe jako budoucí válečníky a popsali pár stránek hrdinskými nabubřelými frázemi.

V ústní zkoušce z matematiky se mě ve vši vážnosti ptali na Pythagorovu větu. Učební látku ze sekundy. V zeměpise jsme měli na mapě Evropy ukázat území, která mělo Německo anektovat po samozřejmě vítězně zakončené válce. Zbytek povinné čtvrt hodiny vyplnil ten expert vyprávěním vzpomínek z vlastní vojenské minulosti. Pochopitelně byl hrdina, jako všichni.

A tak to šlo ve všech předmětech. Klidně by si bývali mohli zkoušení odpustit a maturitní vysvědčení nám mohli poslat po ředitelském sluhovi rovnou domů. Ale rituál se musel dodržet. Poslat třídu sedmnáctiletých do války, nacpat je do mlýnku na maso za císaře a vlast, to bylo v pořádku. Ale jen tehdy, pokud se přitom zachovaly příslušné formality.

Později jsem to zažil ještě často. Poručík na nosítkách se dožadoval, aby ho řádně zdravili, a přitom mu dole visely vnitřnosti z břicha. Ferdinand aus der Fünten, který ohleduplně chodil po špičkách za jevištěm, než celé divadlo zrušil. Premiéry tady v Terezíně, s oním tradičním poplíváním a s přáním „zlom vaz“ pro štěstí, jako by nám široko daleko nehrozilo nic horšího než zpackané představení. Pořád znovu si namlouváme, že pokud se dodržují formy, není svět ještě tak úplně vymknutý z kloubů.

Maturitu jsme složili všichni. Dokonce i Kalle, který se z toho mohl usmát. Nevím, jestli ho nechali projít z milosti, z patriotismu, nebo

protože na seznamu našeho ředitele se tak pěkně vyjímalo: „Nouzová maturita 1914, sto procent úspěšně složilo, sto procent se dobrovolně hlásí ke službě ve zbrani.“ S dodatkem o čtyři roky později: „Šedesát procent zraněno nebo padlo.“

Ani moji rodiče se nedokázali tak rychle odpoutat od tradičních forem. Úspěšně složená maturita se musela oslavit. Tak jsme tedy slavili, ačkoliv nikdo z nás neměl na oslavy náladu. Rozdáváná vysvědčení byla provázena četnými slavnostními proslovy a večer nás tatínek pozval na jídlo k Horcherovi v Lutherově ulici. U stejného stolu, čirou náhodou, u něhož mi o několik let později nabídl Max Reinhardt roli v komedii *Phaea*. Objednali jsme si proslulou specialitu *faisan de presse* a pili drahé bádenské víno.

Proč vím ještě dnes, že to bylo bádenské? Proč si člověk pamatuje tak bezvýznamný detail?

Přitom jsme to drahé víno nevypili. Většinu jsme nechali stát. Maminca celý večer proplakala a tatínek se snažil předstírat, že to nevidí. Koupil mi zlaté kapesní hodinky. Které jsem nikdy nenosil. Na vojnu jsem si je vzít nemohl a pak už mi připadaly příliš honosné. Ležely celá ta léta v Klopstockově ulici v zásuvce, zabalené do hedvábného papíru, a když jsme opouštěli Berlín, tak jsme je v tom spěchu zapomněli. Teď na nich zjišťuje čas pravděpodobně Heitzendorff.

Tak to bylo s mou maturitou. *Piccolomini*ové, Pythagorova věta – a už jsem byl zralý pro mlýnek na maso.

Jüterbog, kde mě předělali na vojáka. Nemá cenu na to vzpomínat.

Obvyklá buzerace. Poddůstojníci, kteří to za celý život nedotáhli dál než k orlíčku na límci, a za to si zchlazovali žáhu na nás. Vyřvané chraplavé hlasy.

Nový jazyk s novými slovy. Výstrojní sklady. Provianták. Cvičiště s prostředky pro boj zblízka. Marškompanie. Odporovat nemá smysl. Nová gramatika. Pane poručíku, dovolte mi promluvit.

A vůbec, všechny ty rozdíly v hodnotách. Nad námi ona nekonečná pyramida až nahoru k polnímu maršálovi a pod námi už vůbec nic. My ještě nejsme ani lidi, vysvětlovali nám každý den, ty z nás teprve musí udělat.

„Jednoho dne nám za to budete vděční,“ prohlašovali a nechali nás plazit se bahnem.

Tyč s důstojnickou čepicí, před kterou jsme se učili salutovat. „Aj, otče, viz ten klobouk na tyči,“ zacitoval někdo a kvůli mudrlantství mu napařili kolečko přískoků. Bylo lepší zamlčet, že máme maturitu.

Uniforma, která na mně plandala, protože jsem byl hrozně hubený. Poznámky, jež jsem si kvůli tomu musel vyslechnout. „Tys měl bejt radši fazolová tyčka než voják, Gersone. Ale pro tak náročný povolání nemáš dost entelligence.“

Ten odsekávaný způsob mluvy, která měla být řízná a byla jen směšná.

Šedivý vojenský kabátec s niklovými knoflíky. Oblíbený žertík s nováčky spočíval v tom, že jim přikázali ty knoflíky s vyraženou korunkou leštit tak dlouho, „až se budou blejskat jako naolejovaná dětská prdýlka“. Knoflíky byly matovány pískováním a přes veškeré leštění se blýskat nezačaly. Ha ha ha.

Náhradní helma ze slisované plsti, protože dodávky kožených vázly.

Naše dohola ostříhané lebky, jako prvního dne v gymnáziu.

To celé vlastně jako zlovorná karikatura školy. Když jsme si na gymplu jednou stěžovali našemu učiteli dějepisu, že se na zkoušku musíme naučit příliš mnoho dat, odpověděl nám: „Učební osnovy se musí splnit. Bez ohledu na ztráty.“ Přesně tak to dělali i v Jüterbogu. Se skutečností války neměl výcvikový program nic společného. Ale splnili ho. Bez ohledu na ztráty.

Učili jsme se pochodovat. Cvičili jsme každý den ty nejružnější formace. Pušku jsme stokrát rozebrali a zase složili. Když už jsme to uměli poslepu, pušky posbírali pro další přísun čerstvého masa a my jsme dostali krátce předtím, než nás odvezli na frontu, úplně nový model. Pušky 98, s níž jsme táhli do války, bylo podle nich na cvičení škoda. Jednou nás nakomandovali na přednášku a staříčkový major nás tam poučoval, jak se správně zachovat, když na nás zaútočí huláni s kopími.

Ani slovo o věcech, které bychom mohli opravdu potřebovat. Třeba jak se polní lopatkou zakopat do mokré země. A že člověku nesmí vadit, když při tom narazí na mrtvolu. Proč se raněnému s průstřelem břicha nemá dávat pít. Jak se zamačkávají vši. O tom ani slovo.

Zato tisíc předpisů, které se měly slepě plnit. Jak se má předpisově složit plášť. Přes které rameno má viset chlebník. A samozřejmě rozhodovalo o válce i to, aby složená příkrývka přesně lícovala s hranou postele.

Palandy. Jedna z mála užitečných věcí, které jsem se v Jüterbogu naučil: Maximálně se snažit zajistit si dolní postel.

Skoro nejhorší pro mě bylo, že jsem musel spát se stovkou dalších lidí v jedné místnosti, kde pořád někdo chrápal nebo prděl. Jako jedináček jsem na tak masovou blízkost cizích lidí nebyl zvyklý.

A přirozeně i povídačky o ženských, které se vyprávěly potmě. Oplzlé vtipy. Nechtěli jsme je poslouchat, ale přesto nás vzrušovaly. My gymnazisté jsme uměli skloňovat latinská slovesa, ovšem o ženách jsme nevěděli nic. Zato rekruti z venkova, ti se vyznali. Nebo se aspoň tak tvářili. *Hospodská měla kuchtíka, ten čilého měl pindíka.*

Nemá cenu na to vzpomínat.

Ale ano, má to cenu.

Bez šikovatele Knobelocha bychom tam nešli. Netroufli bychom si. Aspoň my slušně vychovaní městští hošáci ne. My bychom si o tom pořád jen špitali a později – možná na latríně, kde se nemusíme dívat druhému do tváře – bychom tvrdili: „Jasně, už jsem tam byl taky. Nic extrovního.“

Ale bylo to něco extrovního. Byla to ústřední součást oné slibované a obávané přeměny v muže, kolem níž se v Jüterbogu všechno točilo. Naučili jsme se zdravít, střílet a pochodovat. Házeli jsme ručními granáty nebo aspoň jejich atrapami. Naučili nás, jak se rozvinuje ostnatý drát. Dokonce jsme přežili i dvacet kilometrů s plnou polní. Ted' už chybělo jen jedno. A o to se postaral Knobloch.

Šikovatel Friedemann Knobloch. Nebylo zapotřebí, aby se barokně jmenoval Friedemann a aby měl v příjmení podivné e uprostřed běžného jména Knobloch. Jeho jméno bych stejně nezapomněl. Kvůli té jedné noci.

Knobloch. Relikt z dávných dob. Jeden ze zcela staré školy. Odjakživa voják. Byl ještě s koloniálními oddíly v Německé jihozápadní Africe a dokázal si za celá ta léta zachovat – nevím jak – romantickou představu o kamarádství a mužské soudržnosti. Chtěl, abychom ho měli rádi, přestože nás dvanáct týdnů honil po cvičišti, a nemohl pochopit, že jsme neopětovali jeho tak naléhavě nabízené přátelství. – „Klidně mi říkejte felák, to je pro mě čestný titul.“ „Feldvébl je matka kompanie,“ říkával, ale my nebyli žádná kompanie, jak ji zažil on, nebo jak si ji do datečně vysnil. S námi se nedala držet parta v dobrém i zlém, jak si to

představoval on v té své folklorní naivnosti. Nebyli jsme jeho kamarádi. Byli jsme pouze anonymní stádo válečných dobrovolníků a on vedoucí beran, který nás měl odvést na jatka. Když odjížděly vlaky na frontu, on zůstával v bezpečném Jüterbogu a převzal nové stádo. Aby i jemu nabízel své přátelství. Chtěl být naším druhem, a přitom nás přece měl pouze naučit, jak se disciplinovaně a v zákrytu mašuruje pod nůž.

Coby válečný romantik miloval Knobeloch vojenské tradice. U gardového pluku by býval uměl nazpaměť odříkat všechny jeho bitvy zpátky až do třicetileté války. Ale vojenská byrokracie ho přidělila k výcvikové rotě bez historie, čtyřikrát ročně nové tváře. Později, když mlýnek na maso mlel stále rychleji, střídaly se určitě ještě častěji. Tak si vymyslel svou vlastní tradici, ze své vůle zavedl privátní služební předpis, z něhož se brzy stala nezbytná součást základního výcviku podobně jako slavnostní přísaha. Ta přitom nebyla – aspoň u nás – nijak zvlášť slavnostní, odemleli ji jako třicáté abonentní představení nějakého nudného kusu. Přisahám, slibuji, jednou hurá na Jeho Veličenstvo a odchod.

Každý čtvrtý týden dorazila do Jüterbogu nová dodávka rekrutů. Ve stejném rytmu odvážely vlaky mladé vojáky, kteří právě složili přísahu, na frontu. Takže jsme rituál přísahy zažili před naší vlastní přísahou už dvakrát, jako statisté, kteří měli jenom zaplnit místo, přísně nabádání, aby nás ani nenapadlo tajně spolupřisahat, toho ještě nejsme hodni.

Tudíž jsme věděli, že po tom ceremoniálu následuje propustka až do budičku a že to je výzva zlít se až do bezvědomí. V obou případech jsme pomáhali alkoholizované mrtvoly, které nebyly schopny chůze, odnášet do vlaku, kde se cestou do Francie nebo Belgie mohly dosytosti ze své opice vyspat.

Šikovateli Friedemannu Knobelochovi nepřípadala společná ožíračka dostatečná. Nebyla tak mužně kamarádská, jak si on život v uniformě tak rád maloval. Proto jeho rota neslavila konec výcviku v hospodě, ačkoli jich kolem výcvikového tábora bylo dost a dost. Rota se shromáždila přesně ve dvacet nula nula u Vejčité věže.

V Jüterbogu jsou pyšní na onu středověkou stavbu s neobvyklým oválným půdorysem. Že jsme se sešli právě tam, nedaleko Tržní brány, nemělo s turistickým zájmem samozřejmě nic společného. Aspoň ne

s takovým zájmem, který se dá uspokojit listováním v bedekru.

Naším cílem, jež jsme pod vedením šikovatele Knobelocha mínili za výkřiků hurá ztéci, nebyla samotná věž, nýbrž lokál stejného jména. Hygienické zařízení, sanitární službou pravidelně kontrolované, pár kroků dál ve Velké ulici. Jinými slovy: hampejz. Měl vlastně úplně jiné jméno, cosi francouzského, na co si už nevzpomínám, *Petit Paris* nebo *Paradis*. Něco na ten způsob. Pro nás budoucí vojáky to byla jednoduše Vejčitá věž, kód, který byl starými mazáky s pomrkáváním sdělován nováčkům. Jako se dědí přezdívkou učitelů od jedné generace studentů ke druhé.

Všem nám bylo teprve sedmnáct, což je věk, kdy se hormony mohou zbláznit. Kdy ruce pod příkrývkou nelze udržet v klidu ani jedinou noc. Představa návštěvy bordelu mi naháněla víc strachu než celá válka. Na druhé straně slibovala dobrodružství, jaké bych si za nic na světě nechtěl nechat ujít. Aniž bych měl reálnou představu, v čem konkrétně bude spočívat. U hesla *pohlavní styk* tentokrát *Meyerův konverzační lexikon* selhal.

Leckterý z mých kamarádů už příslušnou zkušenost měl, nebo to aspoň tvrdil. I já horlivě lhal. Bylo by pro mě příliš trapné, kdybych musel přiznat, že já, abiturient a brzký účastník války, jsem si ženské tělo ve skutečnosti ani neuměl představit. Ne v detailu. Ve výtvarné výchově jsme studovali sádrové odlitky řeckých soch, ale ta klíčová místa byla vždy zakrytá. Hra na schovávanou, která z nich právě udělala ta skutečně klíčová místa. Kallovi visela doma v salonu kopie Ingresova obrazu *Velká odaliska*, ovšem pohled na její nahá záda nám při pátrání po detailech ženské tělesnosti taky nepomohl.

Později, v základním kurzu anatomie, použil asistent právě tento obraz, aby na něm školil lékařskou pozorovací schopnost u nás, lékařských začátečníků. „Opravdu jste si nevšimli,“ ptal se, „že umělec namaloval té dámě přinejmenším tři obratle navíc?“ Nevšiml jsem si toho tenkrát a v sedmnácti jsem si toho nevšiml už vůbec. Zajímalo mě něco jiného než délka zádové partie.

Jistěže jsem měl fantazii, právě u tohoto tématu. Dokonce i paní Heitzendorffová, která tedy opravdu nebyla žádná kráska, mě dokázala vzrušit, když na kolenou drhla chodbu a vystrkovala do světa svůj zadek. Ale na všechno ani ta nejlepší fantazie světa nestačí.

Salon, kde na nás dámy čekaly, byl směsicí měšťanského vyřezávaného dubového nábytku a provinčního polosvěta. Ten těžký nábytek by býval mohl stát i v Berlíně nebo třeba v Krieschtu. Ale na obrazech na stěnách odalisky neobracely k divákovi záda, a když satyr potkal

nymfu, nespokojil se s pouhou hrou na Panovu flétnu. Později jsem vždycky říkal, že to bylo, jako kdyby George Grosz ilustroval anatomický atlas.

Atmosféra měla v sobě cosi ze šlendriánu divadelní zkoušky s novým obsazením. Zdejší dámy hrály už příliš často pořád stejné představení. Ve scénáři obsaženou obscénnost markýrovaly už jen v náznacích. My nováčci jsme se hlavně snažili, abychom něco neudělali špatně. Herečtí elévodé, kteří se nechtějí blamovat před profesionály.

Už si nepamatuji, jak se vyřídila obchodní stránka věci. Zato cigaretový dým a těžké pačuli cítím ještě pořád. Také slyším i píseň, která křaplavě vycházela z trouby gramofonu. Jmenovala se *Pauline jde tančit*. A já ji ještě pořád vidím před sebou.

Ji.

Nebyla to žádná krasavice, to vůbec ne. Opravdu krásné ženy nepracovaly v Petit Paris v Jüterbogu, kde se vojenské zákaznictvo odbavovalo ve čtvrt hodinových intervalech. Všiml jsem si jí, protože působila poněkud plaše. Jako by se do tohoto salonu dostala nějakým omylem a vůbec nevěděla, co od ní smečka, která sem tak hlučně vpadla, očekává. Její tvář trochu připomínala myšku. Malé, vyčnívající zoubky. Vlasy nakroucené nerozhodným způsobem. Jako by z nich měly být lokny, ale ony si to ze samého strachu v polovině cesty nějak rozmyslely. Měla náušnici jen v jednom uchu, nemožně humpolácký šperk, který se ani nesnažil vypadat jako pravý. Druhý ušní lalůček měla červený a zanícený. Pravděpodobně si ho právě nechala propíchnout, a jehla nebyla dezinfikovaná.

Ne, kráska to tedy nebyla. Měla vlhké oči, protože plakala nebo nesnášela cigaretový kouř, nebo jsem si tohle všechno jen domýšlel. I ona kouřila, držela cigaretovou špičku mezi dvěma prsty, ale tak neobratně, jako by to dělala poprvé.

Na sobě měla černé kombiné s rudou růží přišitou k pravému ramínku; v kontrastu k ní vypadala paže i zřetelně vystupující klíční kost ještě bledší. Úzká krajková obruba, lemující horní okraj kombiné, nebyla na jednom místě správně přišitá a tvořila – vidím to jako ve zvětšenině – jakousi smyčku, do níž by se dal vsunout pokrčený ukazováček, aby si člověk mohl dívku přitáhnout k sobě.